

BOVEN- EN MIDDENLOOP BAAKSE BEEK-VEENGOOT

CULTUURHISTORISCHE VERKENNING

Cultuurhistorie als inspiratiebron voor ruimtelijke ontwikkeling.

© MAART 2010

DOOR:

VISTA LANDSCAPE AND URBAN DESIGN

KLAAS JAN WARDENAAR

PRINSENGRACHT 253

1016 GV AMSTERDAM

T 020 622 44 31

E VISTA@VISTA.NL

I WWW.VISTA.NL

IN SAMENWERKING MET:

BUREAU LANTSCHAP

ADRIAAN HAARTSEN

HERENSTRAAT 19

4175 CC HAAFTEN

T 041 859 41 41

IN OPDRACHT VAN:

WATERSCHAP RIJN EN IJSSEL

J. MOORMAN

POSTBUS 148

7000 AC DOETINCHEM

T 031 436 93 69

VISTA

l a n t s c h a p

Waterschap
Rijn en IJssel

WATERBEHEER: VEILIG EN OP MAAT

Enige tijd geleden stuurden wij u een uitnodiging voor een informatieavond in het kader van de bouwsteen Cultuurhistorie. U bent betrokken geweest bij het opstellen van die Bouwsteen Cultuurhistorie voor de uitvoeringsagenda in het proces Baakse Beek-Veengoot.

Jammer genoeg is de belangstelling voor deze avond heel gering waardoor wij besloten hebben u op een andere manier te informeren. Hierbij ontvangt u het boekje Boven-en middenloop Baakse Beek-Veengoot, een cultuurhistorische verkenning, cultuurhistorie als inspiratiebron voor ruimtelijke ontwikkeling.

Nogmaals hartelijk dank voor uw inbreng.

Met vriendelijke groet,

Jurjen Moorman,
programmamanager gebiedsproces Baakse Beek-Veengoot

voor meer informatie: zie www.baaksebeek.nl

Waterschap
Rijn en IJssel

W3D

3 juni 2010

Verzenddatum:

Nummer:

Uw brief van:

Uw kenmerk:

Orderwerp:

Contactpersoon:

Telefoon:

E-mail:

Kopie aan:

Bijlage(n):

Cultuurstorie

B. J. Bruij

0314-369355

b.bruij@wri.nl

BAAKSE BEEK-VEENGOOT
GEBIEDSPROCES
BOUWSTEEN CULTUURHISTORIE

baakse beek

INHOUD

7	INLEIDING
9	KARAKTERISTIEK VAN HET GEBIED
14	INTERMEZZO: ONDERGROND VAN HET GEHELE STROOMGEBIED
19	BEWONING EN ONTGINNINGSGESCHIEDENIS VOOR 1800
25	ONTGINNINGEN VAN BROEK- EN VEENGEBIEDEN IN DE 19E EEUW
29	INTERMEZZO: WATER EN ONTGINNING
37	WATERHUISHOUDING
45	MACHT EN GRENZEN
50	INTERMEZZO: MACHT, GRENZEN EN INVLOEDSFEREN
53	WEGEN EN WATERWEGEN
56	INTERMEZZO: OCCUPATIE EN WEGEN
61	ONTWIKKELINGEN IN DE 20 STE EEUW
65	CONCLUSIES EN AANKNOPINGSPUNTEN
75	BRONNEN

INLEIDING

GEBIEDSPROCES BAAKSE BEEK-VEENGOOT

In de Graafschap, Gelderland, liggen twee gekoppelde beken, de Baakse Beek en de Veengoot. Ze ontspringen op het Oost-Nederlands Plateau, monden uit in de IJssel ten zuiden van Zutphen en beslaan daarmee vrijwel de gehele geomorfologische gradiënt van oost-Nederland, van stuwwal tot rivierdal. Vanuit de hanzestad Zutphen, maar ook vanuit Grol (Groenlo), Zelhem en het Duitse achterland is dit gebied in verschillende perioden bewoond geraakt en gecultiveerd. De combinatie van de rijke geomorfologische basis en de gefaseerde occupatie heeft geleid tot een grote verscheidenheid aan landschappen, waterhuishoudingssystemen, bewoningsvormen en infrastructuur. Een staalkaart bijna. Baakse Beek-Veengoot biedt daarmee vele mogelijkheden om actuele opgaven vanuit een historische context in te vullen, waarmee de rijke historie van het gebied bovendien kan worden versterkt en benut.

Waterschap Rijn en IJssel is trekker van het Gebiedsproces Baakse Beek-Veengoot. Dit is een geleidelijk maar veelomvattend proces waarin de actuele opgaven voor met name water, natuur en landbouw niet afzonderlijk, maar integraal, in optimale samenhang worden ingevuld. Cultuurhistorie is in deze gebiedsontwikkeling een belangrijk element, niet alleen als zelfstandige waarde, maar vooral ook door de bindende rol die het kan vervullen. Het kan zorgdragen voor de integra-

liteit van het op te stellen uitvoeringsprogramma. Daarnaast kan het inspiratie leveren voor de inhoud en vormgeving van de concrete deelprojecten. Ten slotte kan het belangrijk zijn in communicatie en acceptatie door bewoners van de forse veranderingen die het landschap mogelijk zal ondergaan.

BOUWSTEEN CULTUURHISTORIE

Om de mogelijkheden van cultuurhistorie maximaal te kunnen benutten is onderzoek gedaan naar de waarden en aanknopingspunten in het gebied. In 2006 is dit onderzoek uitgevoerd in het benedenstroomse deel van het stroomgebied, de Landgoederenzone tussen Ruurlo en de IJssel. De voorliggende rapportage beschrijft het bovenstroomse deel, van Lichtenvoorde tot Ruurlo. Samen vormen de twee studies de 'Bouwsteen Cultuurhistorie' als input voor het gebiedsproces.

In dit onderzoek zijn historische bronnen geraadpleegd, literatuur, kaarten en ander archiefmateriaal. Dit is gekoppeld aan gegevens van de huidige situatie, actuele topkaarten, gedetailleerde hoogtekaarten en veldexcursies. Daarnaast zijn de analyses betrokken zoals die in de diverse landschapsontwikkelingsplannen zijn opgesteld en zijn gegevens vanuit het waterschapsarchief ingebracht. Ten slotte zijn in een aantal werkateliers lokale cultuurhistorische verenigingen en geïnteresseerden betrokken. De medewerkers van Waterschap en provincie hebben dit proces begeleid.

Historische principes en structuren kunnen inspirerend zijn voor de huidige opgaven. Daarbij is de meeste aandacht besteed aan het waterbeheer in het gebied, maar ook elementen vanuit andere cultuurhistorische lagen kunnen voor versterking van het huidige landschap worden ingezet.

< Kaart van Nicolaas Geelkercken uit 1638, het noorden beneden. Vooral de zes veenkoepels vallen op in het beeld.

KARAKTERISTIEK VAN HET GEBIED

KORTE KARAKTERISTIEK

Het gebied Lichtenvoorde-Ruurlo maakt deel uit van wat 'de Graafschap' genoemd wordt. Het is een oud cultuurlandschap dat de overgang vormt tussen het rivierengebied van de (Oude) IJssel in het zuiden en westen en het Oost-Nederlands plateau in het oosten, bij Winterswijk. Dit hele gebied kan ruwweg in drie verschillende landschappen worden opgedeeld: het Oost-Nederlands plateau, het centrale dekzandgebied en het rivierengebied. De overgang tussen het dekzandgebied en het plateau is scherp en wordt gemarkeerd door een duidelijke steilrand. Het gebied Lichtenvoorde-Ruurlo beslaat een deel van de plateaurand en een groot deel van het dekzandgebied. De plateaurand is geleed door de beekjes die er ontspringen en kleine dalen hebben ingesneden. Tussen deze dalen zijn grote escomplexen ontstaan, zoals de essen van Vragender en Lievelede.

Ten westen van de plateaurand wordt het landschap bepaald door grotere en kleinere vlakke gebieden, omringd door dekzandruggen. Deze komvormige laagten hadden een slechte afwatering waardoor zich er broekbossen en moerassen vormden. Op sommige plaatsen is een veenlaag tot ontwikkeling gekomen. Plaatselijk vrij dik, zodat turfwinning ook plaatsvond, maar doorgaans redelijk dun, waardoor het na drooglegging vrij snel is verdwenen. De beekjes van de plateaurand losten hun water in deze natte terreinen, zo diffuus

Barlosche Es op het Oostnederlands Plateau. Hier ontspringen diverse kleine beken.

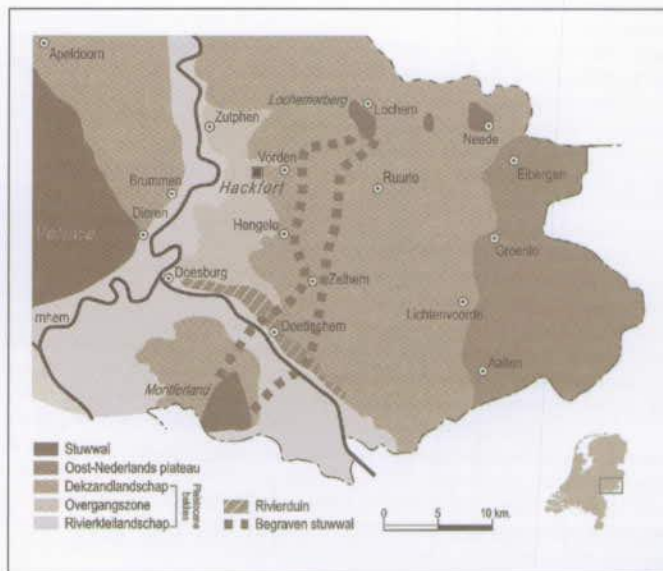
De beken komen samen in de Baakse Beek of de Veengoot. Hier de middenloop van de gestuwde Baakse Beek.

- < *Geomorfologische kaart van het oostelijke deel van het gebied. De rand van het Oost-Nederlands plateau tekent zich rechts duidelijk af, net als de dekzandrug van Halle (bij de pijlen). Ten noorden van deze rug liggen de laagten van het Aaltense of Zwarte Veen, het Halsche Veen en het Heeren- of Wolfersveen.*

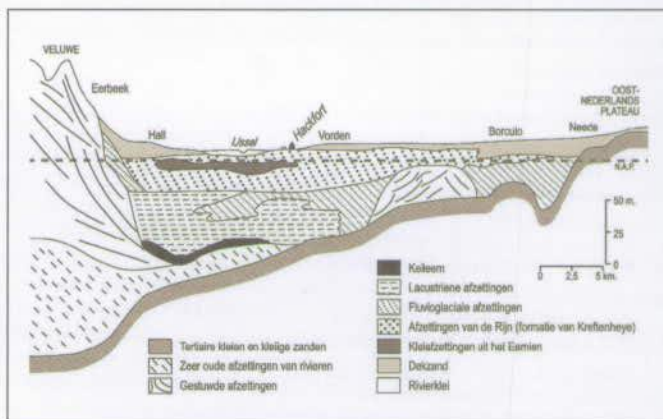
dat niet meer van een beekloop kon worden gesproken. Aan de andere zijde, de noord- en westkant van het natte gebied, verzamelde het water zich weer in beken als de Hissinkbeek, de Ruurlosche Beek (deel van de huidige Baakse Beek), de Meibeek en de Lebbinkbeek. Waar de afwatering redelijk goed was ontstonden de broekgebieden, zoals rond de Ruurlosche Beek het Ruurlosche Broek. Waar de afwatering echt afwezig was stagneerde regenwater en ontstonden de venen, zoals het Ruurlosche veen.

Dit uitgestrekte gebied van moerassen, broekbossen en veengebieden, ook wel het Berlewalde genoemd, werd extensief gebruikt. Er werd door de omwonenden geriefhout gekapt, er werden plaggen voor de potstal gestoken en de heren van Ruurlo, Borculo en Bredevoort gebruikten het als jachtgebied. Op de dekzandruggen zijn kleinere essen ontstaan, zoals op de rug van Halle. Verder vinden we in dit gebied, aan de randen van de venen en broekbossen, vooral kampontginningen.

In de loop van de geschiedenis zijn verschillende pogingen gedaan om de waterhuishouding te verbeteren. In de dertiende eeuw werd de Grevengracht aangelegd om het gebied van Zieuwent te ontwateren. Pas toen in de achttiende en negentiende eeuw de Baakse Beek en de Veengoot werden aangelegd kon worden begonnen met de ontginning en het intensievere landbouwkundige gebruik van de veen- en broekgebieden. Dit heeft in deze gebieden geleid tot het grootschalige en veelal open gebied. Dit stond aanvankelijk in groot contrast met het kleinschalige middeleeuwse landschap van de hogere delen van het gebied. Door uitvoering van landinrichtingsprojecten is de kleinschaligheid op veel plaatsen verloren gegaan en is het landschap minder 'leesbaar' en herkenbaar geworden. De nieuwe opgaven kunnen deze ontwikkelingsgeschiedenis en de grotendeels verloren gegane contrasten in het landschap weer nieuw leven inblazen.

De fysisch geografische landschappen van de Graafschap. Bron: F. Keverling Buisman, 1998.

Dwarsdoorsnede door het stroomgebied. Bron: F. Keverling Buisman, 1998.

Aaltense Goor, veenrestant en waardevol kwelgebied nabij de plateauvand.

Regionale kwel op maaiveld boven de begraven stuwwal, nabij de Barchemse Stuwwal.

LANDSCHAPPELIJKE BASIS IN DETAIL

Het stroomgebied van de Baakse Beek en de Veengoot maakt deel uit van het Oost-Nederlandse zandgebied. Het gehele gebied helt van circa 35 meter boven NAP in de buurt van Aalten naar ongeveer 8 meter boven NAP in het noordwesten, bij de IJssel. Het gebied wordt doorsneden door een stelsel van hoofdzakelijk in noordwestelijke richting lopende beken, die deels natuurlijk en deels gegraven zijn.

Het natuurlijke landschap kan worden onderverdeeld in drie regio's:

- het Oost-Nederlands plateau ten oosten van de lijn Aalten/Eibergen;
- het dekzandgebied ten westen van die lijn;
- het rivierengebied langs de IJssel.

Het oostelijke deel van het stroomgebied is onderdeel van het Oost-Nederlands Plateau, waar kalk- en mergellagen uit het mesozoïcum en rivierafzettingen uit het tertiair dicht onder het oppervlak liggen. Aan de westzijde wordt het plateau begrensd door een scherpe terreinknik, die is ontstaan door insnijding van de Oer-Rijn in het Midden-Pleistoceen, voor de landijsbedekking. De terrasrand vormde dus de oostelijke

oever van een breed dal dat de Oer-Rijn hier enkele honderdduizenden jaren geleden heeft gevormd. De knik in het terrein, op de overgang van het plateau naar het dekzandgebied is nog duidelijk in het landschap zichtbaar. Bij Barlo, Vragender en Lievelede is het hoogteverschil ongeveer 12 meter, naar het noorden wordt de terrasrand wat minder duidelijk en gaat ten noorden van Groenlo over in een flauwe glooiing.

Pleistoceen

In de voorlaatste ijstijd was het noordelijk deel van het land bedekt met landijs, ongeveer tot de lijn Vogelenzang-Utrecht-Nijmegen. De dikke ijsmassa's schoven langzaam naar het zuiden. IJstongen drongen in het IJsseldal en fungeerden als enorme bulldozers. De zand- en grindlagen, waaruit de bodem toen bestond, werden opgedrukt en zo ontstonden langgerekte heuvelreeksen die we stuwwallen noemen. De stuwwallen van de Veluwe, Lochem/Barchem en Neede zijn in deze periode ontstaan. De stuwwal van Lochem/Barchem steekt enkele tientallen meters boven de omgeving uit. Ter plaatse van de landgoederengordel van Vorden loopt deze stuwwal in de ondergrond door, maar is daar afgedekt door dekzand. Deze 'begraven' stuwwal is van groot belang geweest voor de hydrologie van de Graafschap. De slecht doorlatende leemlagen vormden als het ware een hydrologische drempel.

Dit had stagnatie van water tot gevolg in de gebieden ten oosten hiervan, zoals in het Ruurlosche Broek. In het holocene ontstonden moerassen waarin hier en daar veenvorming plaatsvond.

Onder het landijs werd hier en daar, vooral op het Oost-Nederlands Plateau, een laag keileem afgezet. Plaatselijk ligt de keileem hier aan het oppervlak. Keileem bestaat uit een mengsel van fijne leem en zwerfkeien. De Kei van Lichtenvoorde is een bijzonder groot voorbeeld van zo'n zwerfsteen. De 20 ton zware steen werd in 1874 vanuit het Vragenderveld naar de markt van Lichtenvoorde gesleept. Aan de randen van het landijs trad erosie op door het smeltwater. In de buurt van Winterswijk ontstond onder het ijs een tientallen meters diep smeltwaterdal dat nadien weer grotendeels door afzettingen is opgevuld.

Tijdens de meest recente ijstijd bereikte het landijs ons land niet. Wel heerste er in die tijd een toendraklimaat en gedurende lange perioden was het zo koud dat er geen bomen en struiken konden groeien. De wind had vrij spel en kon zand opnemen, verplaatsen en elders in de vorm van meer of minder dikke pakketten neerleggen. Het reliëf van deze dekzandafzettingen wordt gekenmerkt door vlakten en dekzandkopjes, afgewisseld met langgerekte ruggen. Het oppervlak van het dekzand is over het algemeen licht golvend. Er komen hoogteverschillen tot enkele meters voor. Grote dekzandruggen liggen tussen Lichtenvoorde en Borculo, ten westen van Ruurlo en bij Halle (de Romienendiek, met een lengte van ongeveer 15 kilometer).

Bij Zieuwent vinden we een kleinschalige afwisseling van kleine dekzandkopjes en lager gelegen vlakke delen. Aan de randen van het Oost-Nederlands Plateau zijn kleine dalen ontstaan ten gevolge van erosie door smeltwater. Deze dalen zijn nu de plekken waar beekjes ontspringen die onder meer de Baakse Beek en de Veengoot voeden.

Brokken oer zijn gebruikt bij de bouw van de kerk van Zelhem. De toren is gebouwd in de tweede helft van de twaalfde eeuw.

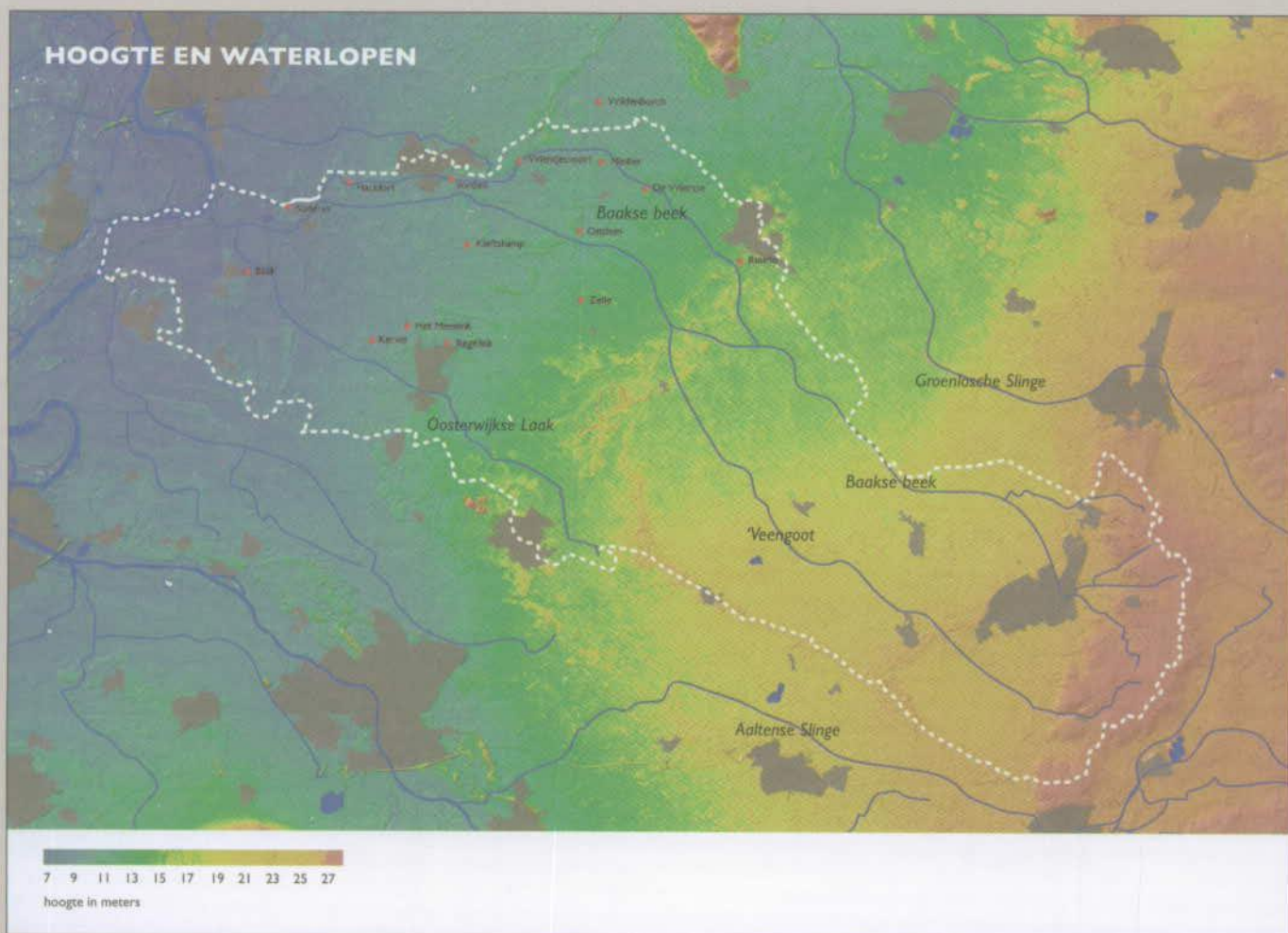
Ingesloten door grotere en kleinere dekzandruggen liggen dekzandvlakten, komvormige laaggelegen gebieden waar het water moeilijk weg kon. Bovendien trad stuwing van grondwater op door de 'begraven' stuwwal bij Ruurlo. Hierdoor konden zich in de laagten moerasgebieden ontwikkelen. Om de afwatering te verbeteren zijn in de loop van de tijd verscheidene dekzandruggen doorgraven.

Holoceen

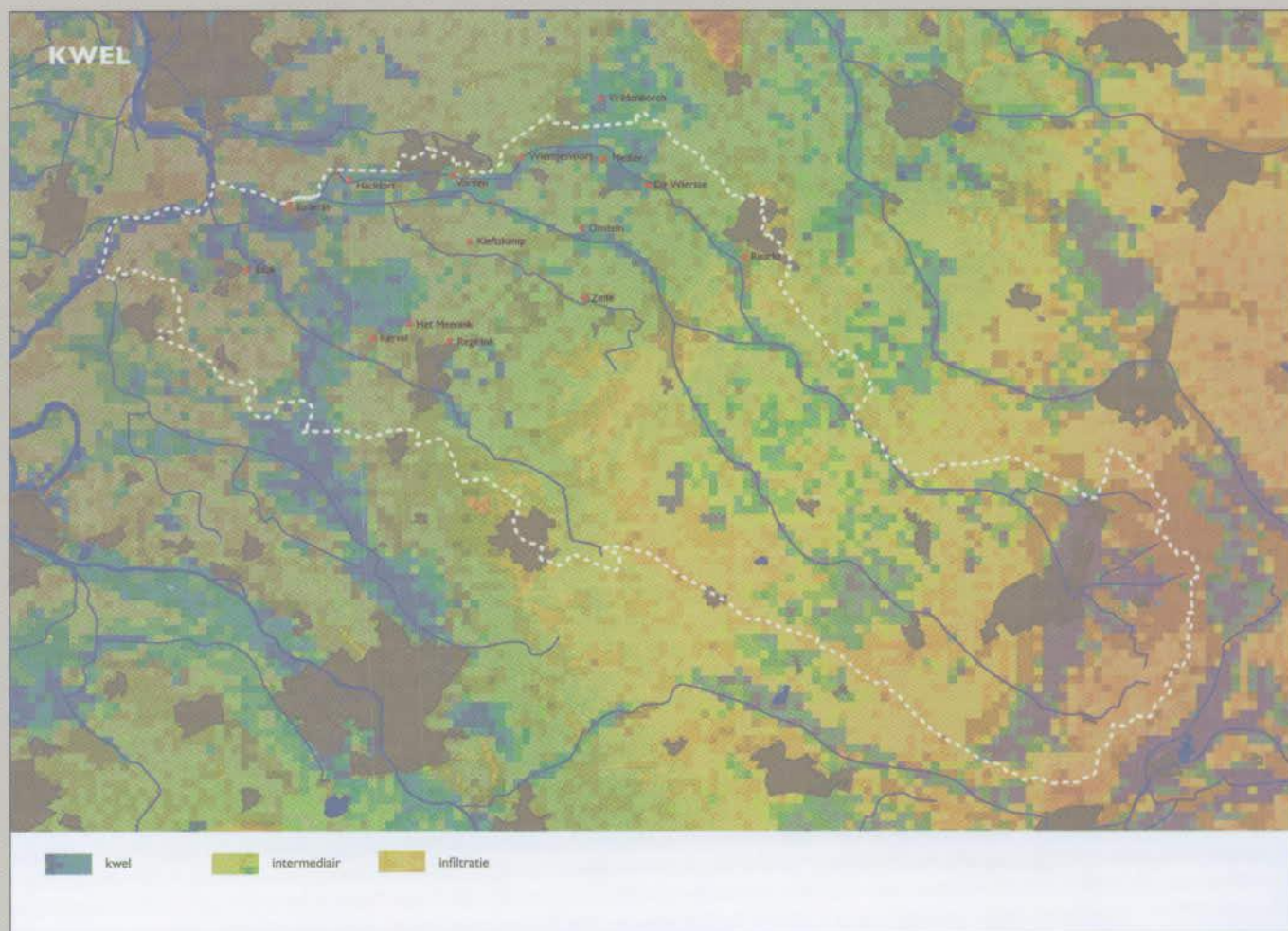
Circa 10.000 jaar geleden kwam er een eind aan de laatste ijstijd en begon het holoceen, de huidige geologische periode. Het klimaat werd warmer en vochtiger en het land raakte bebost. De grondwaterspiegel steeg. Hierdoor veranderden grote delen van het gebied in broekbossen: moerassen met wilgen, elzen en op de drogere plekken berken. Het was zo nat dat de dode plantenresten niet geheel verteerden. De laag plantenresten werd daardoor steeds dikker en plaatselijk ontstond veen. Veel uitgestrektere moerasgebieden waren te vinden in de lage dekzandvlakten zoals ten zuidwesten van Lochem, in de buurt van de Wildenborch en tussen Ruurlo en Lichtenvoorde (Ruurlosche Broek, Wolfersveen). Ook op het Oost-Nederlands Plateau kwamen veengebieden tot ontwikkeling, zoals het Vragender- en Korenburgerveen.

In de lage delen van het terrein treedt kwel op. Grondwater van de hogere gronden komt hier aan de oppervlakte. Dit water is voor een deel van lokale herkomst, bijvoorbeeld van de aangrenzende dekzandruggen, voor een deel komt het van veel verder weg. Dit water heeft een lange reis door de bodem gemaakt, en gedurende die lange verblijftijd heeft het water kalk en ijzer uit diepere lagen opgenomen. Als het kwelwater aan de oppervlakte komt slaan de opgeloste zouten neer; op deze manier worden oerbanken (ijzerconcentraties) en moeraskalk gevormd. Soms liggen de oerbanken als harde ijzerbulten aan de oppervlakte, vaker in de vorm van dichte banken op enkele decimeters onder het maaiveld. Zo'n oerlaag belemmerde de groei van de gewassen. Oerwinning was dus voor de boeren gunstig omdat de structuur van de bodem er door verbeterde. Oer werd gebruikt bij de bouw van boerderijen en kerken, maar de belangrijkste toepassing was als grondstof voor de ijzergieterijen aan de Oude IJssel.

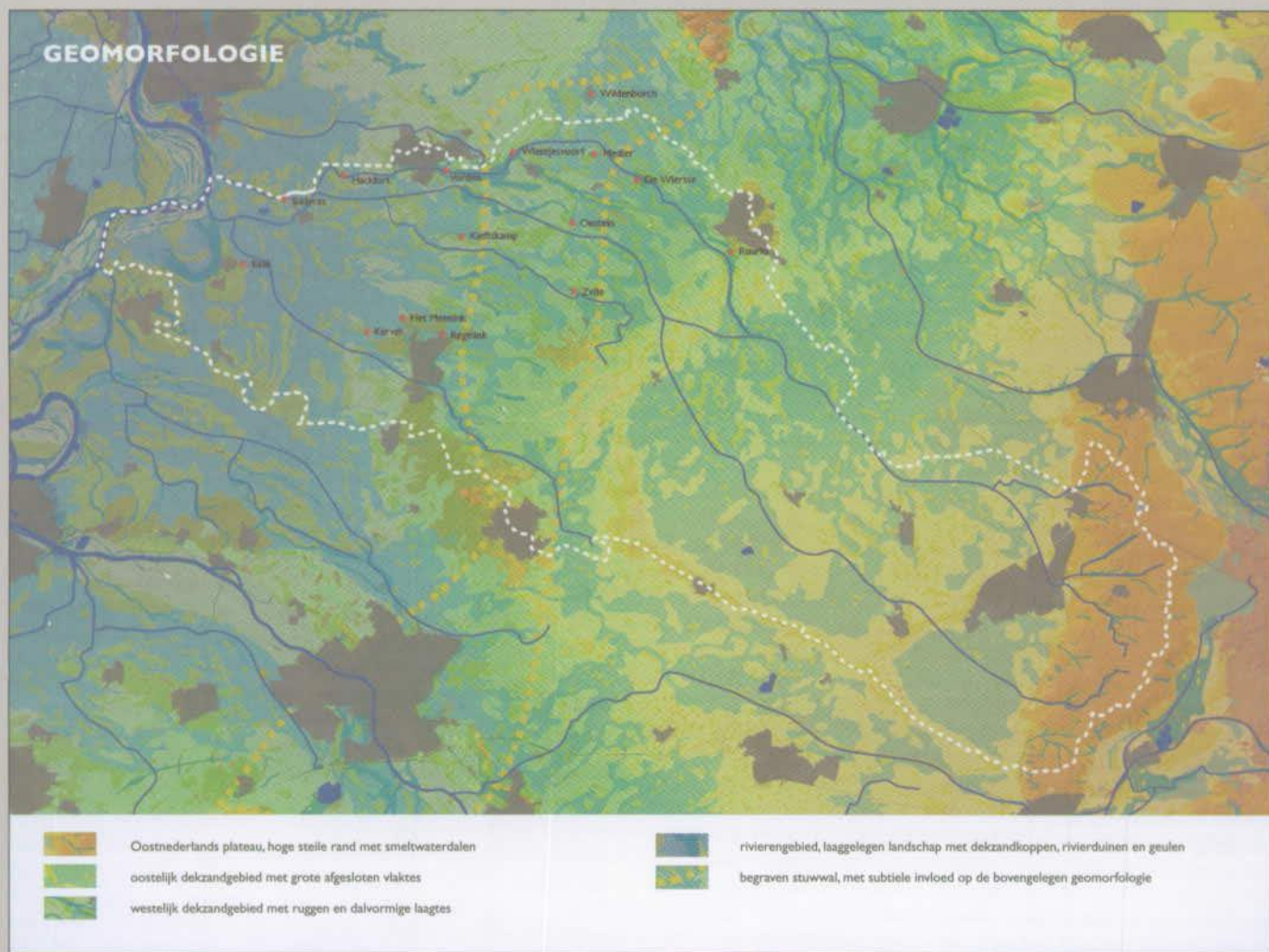
ONDERGROND VAN HET GEHELE STROOMGEBIED

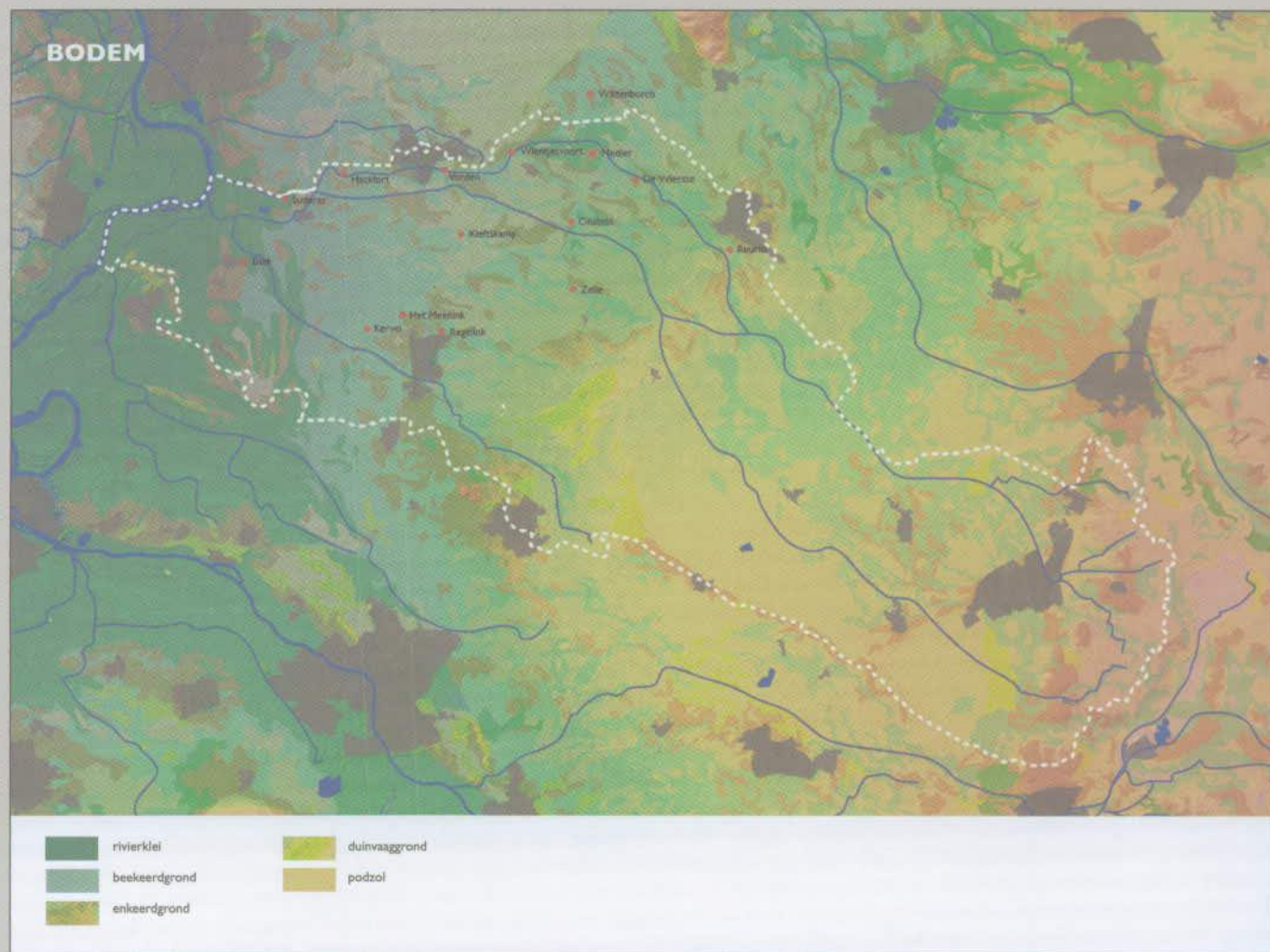
Maatveldhoogtes ten opzichte van NAP op basis van het AHN5 bestand, met deelstroomgebied en belangrijkste waterlopen.

Grove aanduiding infiltratie en kwel gecombineerd met maaiveldhoogten op basis van het AHN5 bestand.

Geomorfologische typering gecombineerd met maaiveldhoogten op basis van het AHN5 bestand.

Bodemkundige typering gecombineerd met maaiveldhoogten op basis van het AHN5 bestand.

[illegible]

BEWONING EN ONTGINNINGS- GESCHIEDENIS VOOR 1800

PREHISTORIE EN ROMEINSE TIJD

Buiten de steden Zutphen, Doetinchem en Doesburg, zijn de archeologische vondsten in de Graafschap schaars, omdat er nog maar heel weinig archeologisch onderzoek is gedaan. We weten dus nog maar heel weinig over de prehistorische bewoning van het gebied. Enkele jaren geleden waren alleen vindplaatsen van voorwerpen uit het mesolithicum (midden steentijd) bij Heelweg en Harreveld en gebruiksvoorwerpen uit het neolithicum (jonge steentijd) op de Vragender Es bekend (www.KICH.nl). Enkele recente opgravingen in Zelhem en Ruurlo hebben wat meer licht op de prehistorische bewoning geworpen. In Zelhem, aan de Gildenweg, is een grafheuvel uit ongeveer 700 voor Chr. ontdekt. In Ruurlo zijn sporen van een boerderij gevonden uit ongeveer 300 voor Chr. Interessant is dat er ook aanwijzingen zijn gevonden voor ijzerbewerking (De Gelderlander, 22 april 2004).

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE TIJD

Na de Romeinse tijd komen er meer aanwijzingen voor bewoning in het gebied. Op de es van Lievelede is een grafheuvel gevonden uit de zevende eeuw. Varsseveld wordt voor het eerst genoemd in het jaar 828. Op grond van naamkundige gegevens mag verondersteld worden dat Lichtenvoorde,

Hoogveen gebied kent in principe een open karakter.

Broek gebied kent een geheel ander karakter dan veengebied. Dicht en waterrijk. Hier een restant van het Wiersserbroek met een oude beekmeander.

< *Het Ruurlosche Broek en het Heerenveen (Wolfsersveen) ten oosten van Ruurlo, weergegeven op een kaart uit 1656 van Nicolaas Geelkercken. Het noorden is links op de kaart. Het broekgebied is aangegeven als een bebost gebied 'landschapsbroek', doorsneden door grotere en kleinere waterlopen. Centraal ligt het Ruurlosche Veen als open veekern. De boerderijen van Zieuwent vormen de randen van het broek.*

Reconstructie van de eerste, door Ludger gestichte kerk van Zelhem.

Bredevoort, Barlo en Groenlo eveneens in de vroege middeleeuwen (500-1000) zijn ontstaan. Ook Zelhem dateert uit deze periode. De eerste kerk is hier omstreeks 800 gesticht. Archeologen hebben in de bodem aan de Gildenweg in Zelhem resten gevonden van ijzerproductie uit de vroege middeleeuwen. Het gaat om ijzerslakken en houtskoolresten. Tussen 700 en 1000 moet hier een aanzienlijke bedrijvigheid hebben plaatsgevonden.

Gezien de schriftelijke vermeldingen en andere bronnen mogen we aannemen dat er in de vroege middeleeuwen op vrij grote schaal bewoning heeft plaatsgevonden in het onderzoeksgebied. De plaatsen waar men in dit tijd kon wonen waren echter beperkt. In grote delen van het gebied was het te nat om te wonen en boerderijen te bouwen. De plaatsen die wel geschikt waren zijn de volgende:

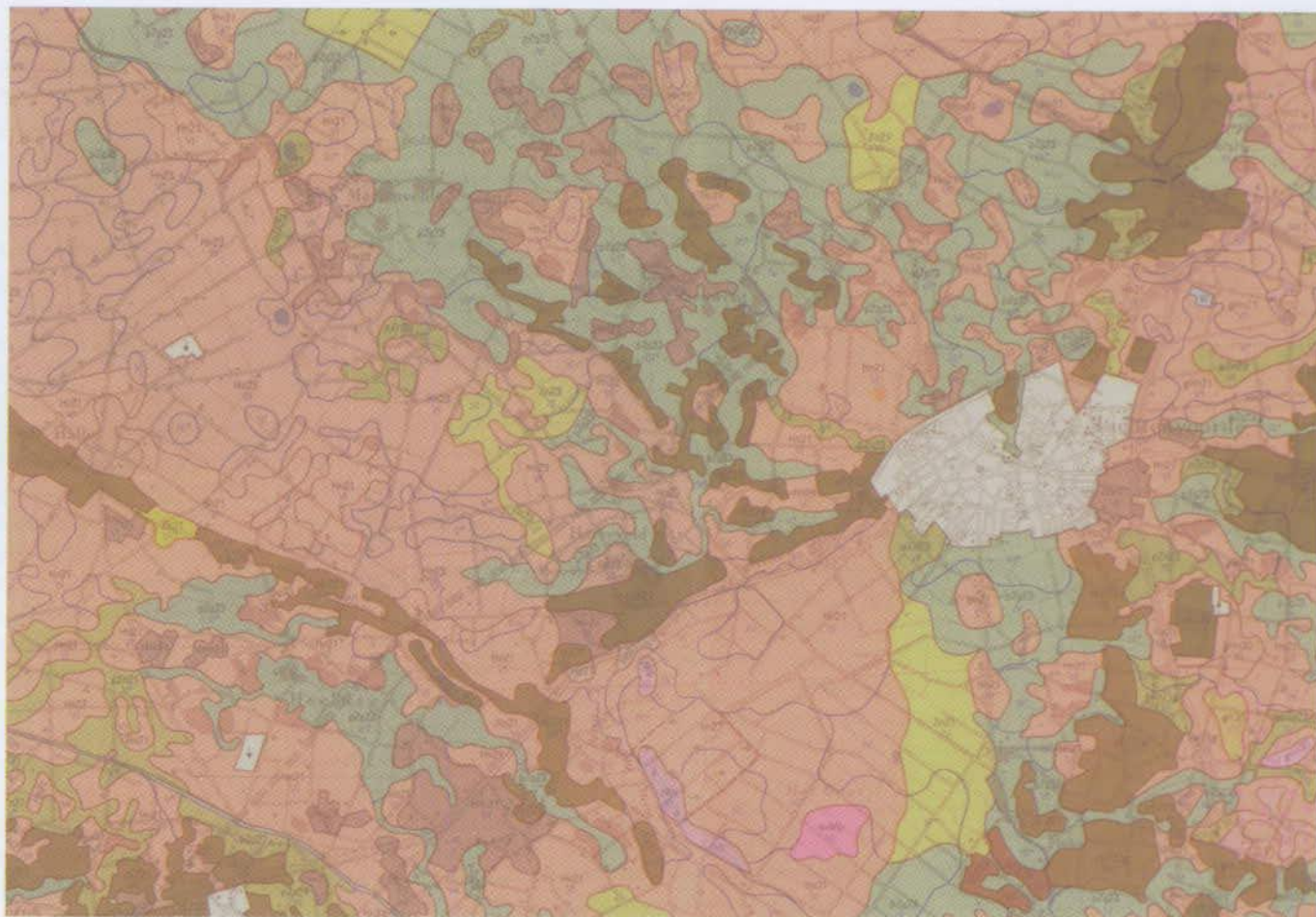
- de rand van het Oost-Nederlands Plateau. Hier liggen de dorpen Lievelede en Vragender en buurtschappen als Barlo en Dale. Net buiten het onderzoeksgebied liggen Groenlo, Bredevoort en Aalten eveneens op de plateaurand.
- De dekzandrug van Halle.
- De dekzandrug van Harreveld en Lichtenvoorde
- De dekzandrug van Zelhem en Ruurlo, met de buurtschappen Veldhoek, Varssel en de Haar

De boeren vestigden zich aan de rand van hogere en lagere gronden. De hogere gronden werden als akkers gebruikt, de lager gelegen delen waren weiden en hooiland. Heidevelden lagen op plaatsen die te droog waren om als akkers te gebruiken. De broek- en veengebieden werden zeer extensief gebruikt, om plaggen en turf te steken, vee te weiden en te jagen. In het Ruurlosche broek lagen twee eendenkooien.

In de dertiende eeuw werd het areaal cultuurgrond belangrijk uitgebreid. De graaf van Gelre (Gelre werd pas in 1339 een hertogdom) liet een waterloop aanleggen vanaf de Berkel naar het zuiden, de Grevengracht. Hierdoor werd de afwatering van het gebied tussen het Ruurlosche Broek en Lichtenvoorde verbeterd en konden zich hier boeren gaan vestigen. Aan het eind van de dertiende eeuw stonden er twaalf boerderijen in Zieuwent, zoals het dorp ging heten. In 1460 was het aantal gestegen tot 46 (Stortelder & Molleman, 1998). Het landschap leende zich door de kleine dekzandkopjes niet om grote aaneengesloten escomplexen aan te leggen. De ontginners gebruikten de kopjes om er hun kampen (eenmansesjes) aan te leggen. De boerderijen lagen verspreid in het land en niet zo mooi rond de es gegroepeerd als bij Vragender en Lievelede het geval was. De lage terreinen werden als weiland of hooiland gebruikt. Het gebied was echter erg drassig en vaak stonden grote delen van het land 's winters onder water.

ENGEN, GRASLANDEN EN WOESTE GRONDEN

De akkers zijn op de bodemkaart te herkennen als enkeerdgronden. De enkeerdgronden zijn ontstaan door eeuwenlange bemesting met zandhoudende potstalmest, dat bestaat uit heideplaggen, grasplaggen of bosstrooisel. Vaak zat er al zand tussen het strooisel, maar soms werd de mest nog eens extra met zand vermengd, dat er speciaal voor gewonnen werd. Door het gebruik van deze materialen kreeg het dek meestal een bruine kleur. Wanneer het opgebrachte dek meer dan

Bodemkaart van Lichtenvoorde en omgeving, een gedeelte van de Bodemkaart van Nederland 1 : 25.000, blad Aalten. De essen (oude bouwlanden, de bruine vlakken) liggen op de hogere delen: op de rand van het Oost-Nederlands Plateau, op de dekzandruggen van Halle

en Harreveld en, vooral bij Zieuwent, op kleine dekzandkopjes. In roze zijn de zandige bodems van de vroegere heidevelden en veengebieden aangegeven. De groene en geelgroene vlakken zijn beekafzettingen.

50 cm dik is, worden ze tot de enkeerdgronden gerekend (Stiboka 1979). Wanneer het opgebrachte dek minder dan 50 cm dik is, wordt er gesproken over de humuspodzolgronden. De enkeerdgronden zijn de wat hoger gelegen akkercomplexen, maar incidenteel zijn ook de lage (weide)gronden verbeterd door het opbrengen van humeus zand, bijvoorbeeld in de beekdalen (Stiboka 1979). Op de hoge enkeerdgronden vinden we nu zowel grasland als bouwland.

De vorm van de oude akkers hangt af van het reliëf. Waar grote ruggen en dekzandplateau's aanwezig waren, liggen grote aaneengesloten akkercomplexen (essen of enken geheten). Elders, waar het reliëf vooral bestaat uit kleine dekzandkopjes, vinden we vooral 'kampen' (eenmansesjes). Over het algemeen bestaan de oude bouwlanden in het onderzoeksgebied uit kleine enken. De lagere gronden, veelal beekerdgronden, werden als grasland gebruikt.

Enkele van de boerderijen van Ziewent op de grens van het 'Groot' Souwent oft Riülsbroeck', kaart van Nicolaes van Geelkercken uit 1651. bij de boerderijen liggen de bouwlandkampen, omzoomd door houtsingels om het wild van de akkers te weren. In het broekgebied

liggen enkele percelen die als 'mait' zijn aangeduid. Deze maten zijn percelen hooiland, ze worden ook wel graskampen genoemd.

De woeste gronden lagen soms op grotere afstand van de boerderijen en waren totdat ze in de negentiende eeuw wettelijk verdeeld moesten worden in gemeenschappelijk gebruik. Er kan onderscheid worden gemaakt tussen drogere velden en natte broekgebieden en venen. De velden zijn relatief hoog gelegen heidevelden, zoals het Betrumsche Veld en het Vragen-der Veld. Door het steken van plaggen en overbegrazing traden plaatselijk zandverstuivingen op. Waarschijnlijk dankt het Stui-vezand ten oosten van Halle hier zijn naam aan. Broeken en venen lagen in de lagere delen van het terrein waar de water-afvoer stagneerde. Plaatsaanduidingen als Wolfersveen, Zwarte Veen en Ruurlose Broek herinneren nog aan deze situatie. Ter plaatse van de voormalige broeken worden nu voornamelijk beekerdgronden aangetroffen. Het eertijds aanwezige veen is in de loop van de tijd geheel afgegraven of verdwenen ten gevolge van het landbouwkundig gebruik. De bodem bestaat hier uit veldpodzolen. Grootschalige veenwinning heeft hier niet plaatsgevonden, hoewel er wel enkele berichten zijn over turf uit de omgeving van Lichtenvoorde die op de markt van Zutphen is verhandeld. Wel is er op kleine schaal, voor eigen gebruik, turf gestoken. Op de kaart van Jan van Lindt uit 1650 zijn verschillende veenputjes aangegeven, met de naam van de gebruiker erbij. Slechts in het Zwarte veen, onderdeel van de Aaltense Goor, is in de 19e eeuw structureel turf gewonnen. Hier herinnert de nog aanwezige veenschuur aan.

MARKEN

Op de tamelijk onvruchtbare zandgronden van het onderzoeksgebied overheerste eeuwenlang het gemengde bedrijf, waarbij de veeteelt in dienst stond van de akkerbouw. In de loop van de late middeleeuwen ontstonden de marken of markegenootschappen. Het onderzoeksgebied maakte deel uit van de marken Lichtenvoorde, Beltrum, Ruurlo, Zelhem, Halle, Wisch (waartoe Varsseveld behoorde) en Aalten.

De marken zijn opgericht om de woeste gronden – essentieel voor de landbouw in die tijd – te beschermen tegen nieuwkomers. Elke eigenaar van een hoeve had een waardeel in de marke: een evenredig recht om vee te weiden en heideplaggen te steken op de gemeenschappelijke markegronden. Dit waren de slechtere graslanden, de heidevelden, de venen en de bossen. De markegronden waren heel belangrijk. Zij vormden aanvullende weidegronden voor het vee, dat onvoldoende voedsel kon vinden op de betere weilanden die wel privébezit waren. Het grootvee graasde op de groengronden, de heide was het domein van de schapen. Het vee was een belangrijke mestleverancier voor de bouwlanden. De mest werd vermengd met plaggen die op de heidegronden werden gestoken. Elke 'gewaarde' grondeigenaar, dat wil zeggen iemand met een waardeel of een gedeeltelijk waardeel, mocht meebeslissen over het wel en wee van de marke. Gezamenlijk werden afspraken gemaakt hoeveel plaggen men mocht steken en hoeveel brand- en bouw hout er gekapt mocht worden. De markegenoten bemoeiden zich daarnaast ook met buurtschapbelangen, zaken die alle bewoners aangingen, zoals onder andere de school, de kerk, de brandweer en het onderhoud van wegen, waterlopen en bruggen.

Soms mochten nieuwkomers zich op de markegrond vestigen. Keuters of katers werden ze genoemd. Ze mochten een stukje grond ontginnen als akker en mochten beperkt gebruik maken van de woeste gronden, maar hadden verder geen rechten (Demoed 1989).

De Marken werden helder begrensd en op kaarten vastgelegd. Voor de begrenzing werden bestaande elementen gebruikt, zoals markante bomen, een vennetje of een zandbult. Waar geen elementen voorhanden waren werden grenspalen geplaatst, van hout, zoals de gevorkte stammen op de kaart van Geelkercken, maar elders ook van steen.

Ruurlo
Huis Ruurlo
Rurlosche Veen
Beek
De Meen
Oude Grolsche Beek
Lindveld
Beltrum
Ovest
Brunik
De Slink
Esselt
GROEN
St Schouwend
Lichtenvoort
Maanschot
Hareveld
Tongerlo
Bale
Vrage

ONTGINNINGEN VAN BROEK- EN VEENGEBIEDEN IN DE 19E EEUW

In het centrale deel van de Graafschap bevonden zich vroeger uitgestrekte moerasgebieden waar het water stagneerde dat van het plateau rond Winterswijk afkomstig was. Zowel via de beekjes aan de rand van het plateau als door grondwaterstromen kwam het water in deze vrij laaggelegen terreinen terecht. In het vlakke midden ontbraken natuurlijke beken, het water verloor er zich in de moerassen. Het weinig intensieve gebruik bestond uit plaggen, kleinschalige vervening, weidegang van vee, hooien en houtkap; dit alles als de waterstand het tenminste toeliet. Het waren belangrijke jachtgebieden. In het Ruurlosche Broek lagen twee eendenkooien en de Heren van Ruurlo hadden het recht op de lange jacht (met windhonden) in het gebied. Het Heksengat, tussen de Morsdijk en de spoorlijn, is een van de laatste restanten van het broekgebied. Het behoort vanouds tot het jachtgebied van de Van Heeckerens van Kell van Huize Ruurlo.

In het gebied van het latere waterschap van de Baakse Beek bestond een aaneenschakeling van dergelijke natte gebieden. Uitgestrekte moerasgebieden waren het Ruurlosche Broek met het aangrenzende Wolfersveen en de Wolboomsche Venen (Aaltens Goor en Zwarte Veen). Dit uitgestrekte onherbergzame gebied werd in de Middeleeuwen Berlewalde genoemd. Het moet zich hebben uitgestrekt tussen de IJsseloevers en de plateaurand van Oost Nederland. We moeten er ons een

Het ontginningslandschap van het Ruurlosche Broek.

beeld bij voorstellen zoals in Oost Polen nog plaatselijk voorkomt, een zeer uitgestrekt voornamelijk nat bosland-schap met een aaneenschakeling van moerasgebieden en broekbossen met plaatselijk open hoogveenkernen. In dit land lagen plaatselijk op de dekzandruggen buurtschappen en een enkele verbindingsroute, die vaak niet het hele jaar begaanbaar was. Gaandeweg is dit gebied wat meer bewoond geraakt en ontstond er een meer fijnmazige afwisseling tussen woeste en cultuurgronden.

Het water stagneerde in de laagtes van het gebied, doordat de oppervlakkige afstroming werd belemmerd door dekzandruggen. Aan de zuidkant ligt de dekzandrug van de Romienendiek bij Halle en aan westzijde de dekzandrug van Ruurlo. Ook de oerlagen in de bodem droegen bij aan het stagneren van het water. Ondanks diverse pogingen om de waterhuishouding te verbeteren bleven de veen- en broekgebieden zeer drassig en stonden grote delen van het gebied 's-winters onder water.

< De kaart van Kraaijenhoff (1810) laat nog het vrijwel onontgonnen broek en veengebied zien. De markeverdeling die 20 jaar later zou starten bracht de ontginning van dit gebied op gang.

MARKEVERDELINGEN

In de periode van 1829 tot 1861 veranderde de waterhuishoudkundige toestand in het onderzoeksgebied ingrijpend. Toen werden de voorheen ongedeelde, gemeenschappelijk gebruikte heide- en broekgronden en de kroondomeinen verdeeld onder de lokale grondgebruikers. Het eigendom ervan berustte vóór de verdeling bij de lokale marke-organisaties of bij de koning. Een verkaveling ontbrak geheel of grotendeels. De ontsluiting vond veelal plaats via kronkelige paden en karrensporen. De ontwatering was minimaal: grote delen van het jaar stonden de laaggelegen broekgebieden blank. Er bestonden wel enige waterlopen, onder andere om de molens benedenstrooms van een grotere aanvoer te voorzien, maar van een grootschalige geregelde ontwatering over grotere oppervlakten was geen sprake.

Met de verdeling van de marken en domeingronden veranderde deze situatie. Het eigendom van marke-organisaties en het kroondomein Ruurlosche Broek werd omgezet in privé-eigendom: ieder die rechten had in de marke of het domein, kreeg één of enkele nauwkeurig uitgemeten percelen. Ten behoeve van deze toekenning had een kadastrale opmeting plaatsgevonden. Niet toevallig vond de verdeling van veel marken plaats in en kort na de periode waarin de eerste uniforme Nederlandse kadasteropname tot stand kwam. Deze opname geschiedde grotendeels in de jaren 1820. In 1832 werd ze de officiële basis van het geregistreerde grondbezit. Met behulp hiervan en omdat men gebruik kon maken van de deskundigheid van beëdigde landmeters, was het veel gemakkelijker dan vroeger om de precieze ligging van percelen te bepalen.

Sommige marken werden relatief vroeg verdeeld, rond 1830, andere pas in de tweede helft van de negentiende eeuw.

De vroege verdelingen vonden over het algemeen plaats in marken waar grootgrondbezitters een groot aandeel in de gemeenschappelijke markegronden hadden. Deze hebben de

Verdeling van het Ruurlosche Broek tussen de gerechtigden van Ruurlo, Hengelo, Lichtenvoorts Zieuwent, Harreveld en Tongerlo, Beltrum en Lindveld.

verdeling bevorderd om 'vele dorre oorden in vruchtbare streken te herscheppen'. Zij hadden — anders dan de boeren — meer kennis van landbouwkundige vernieuwingen en ook meer kapitaal om daadwerkelijk te ontginnen. In de provincieverslagen van het begin van de jaren 1820 staan opmerkingen over de Graafschap als: *'Ofschoon landlieden, in dit gebied niet met den tijd voortgaan, goed aan de gewoonten en veroordelen hunner vaders blijven hegten, zijn echter door vermogende grondeigenaars eenige ontginningen ondernemen, en sommige streeken voor bouw, weiland en houtgewas aangelegt.'*

De marken die verdeeld zijn voor 1837, toen er een tweede markeverdelingswet kwam (de eerste was uit 1810), worden gerekend tot de vroege ontginningen. Eigenlijk is het merkwaardig, dat in deze periode, de jaren twintig en dertig van de negentiende eeuw, gemeenschappelijke gronden verdeeld werden. Ontginning was in die tijd onaantrekkelijk vanwege de gedaalde graanprijzen. Het waren de landeigenaren en stedelijke bestuurders van de instellingen die de motor achter de markeverdelingen waren. Door de verdelingen kregen de grootgrondbezitters flinke oppervlakten van de gemeenschappelijke gronden toegewezen, terwijl zij bovendien hun

bezit nog verder konden uitbreiden door gronden van kleine boeren op te kopen. Andere motieven voor de verdeling van de markegronden zaten in de bestuurlijke en financiële sfeer. Zo werd het bijvoorbeeld steeds moeilijker voor de marken om bij overtredingen op te treden, wanneer bijvoorbeeld het vee uit een andere marke op de gemene grond werd aange-troffen. Bij de heersende wetgeving hadden de marken, door het verlies van hun publiekrechtelijke functie, geen dwangmid-delen meer om werkzaamheden en betalingen af te dwingen. Dit is een reden van bestuurlijke aard om de woeste gronden in particulier bezit te brengen. De financiële reden om de marken te verdelen is het nieuwe belastingstelsel dat in 1833 werd ingevoerd. Op de woeste gronden zou ook grondbelas-ting worden geheven. Iedereen werd dan voor een evenredig deel aangeslagen. De marke Zelhem werd verdeeld in 1831, Ruurlo in 1832, Halle in 1833, Wisch in 1859, Beltrum in 1862, Lichtenvoorde in 1861. Het Wolfersveen is verdeeld in 1828, het Ruurlosche Broek in 1834. Van Aalten is niet bekend wanneer de verdeling plaatsvond.

Het algemene patroon van verdeling kende tal van variaties, afhankelijk van verschillen in oude eigendoms- en gebruiks-rechten, die doorwerkten in de vorm van verdeling, van lokaal wisselende omstandigheden in het veld of van de opstelling van de gemeentebesturen. Bij de verschillende wijzen van toekenning van de nieuwe percelen speelden ook factoren als de aard van het terrein, het aandeel in de marke en de omvang van de individuele veestapel een rol. Bij de domeingronden vond voorafgaand aan de verdeling eerst eigendomsover-dracht aan marken plaats. Zo werd het domein Wolfersveen, toen veelal Heerenheide genoemd, in 1828 gekocht door de geërfden van de marken van Hengelo en Zelhem die vanouds de gebruiksrechten op het veld bezaten. Daarna werd het Wol-fersveen verdeeld onder de ongeveer driehonderd belangheb-benden. De verdeling van het Aaltens Broek, toen ook wel het Dalesche Veld genoemd, en tegenwoordig aangeduid met Aaltens Goor, gelegen in het zuidoosten van het onderzoeks-

gebied, vond plaats nadat de marke van Aalten omstreeks 1855 deze gronden had afgestaan aan de gemeente. De gemeente verpachtte het tot dan toe ongedeelde land in kleine percelen aan lokale boeren.

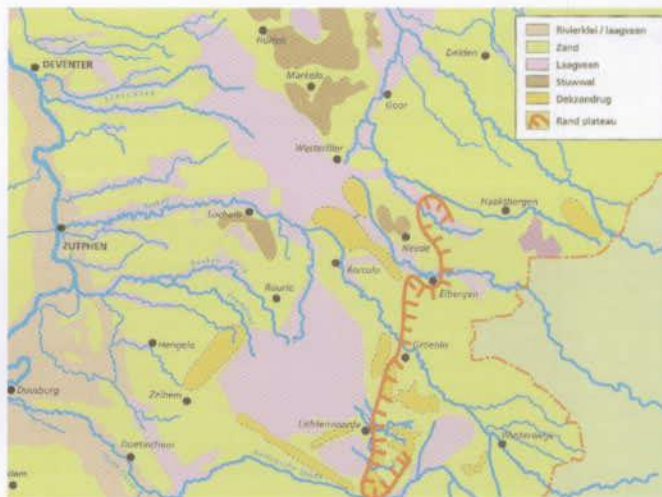
Voordat de percelen individueel werden toegekend, had de landmeter een plan van wegen en waterlopen gemaakt. Vaak werden de markegrenzen gekozen als uitgangspunt voor de nieuwe inrichting. De grens tussen de markegronden van Ruurlo en het domein Ruurlosche Broek was een rechte lijn van de Tolhut (Mariënveld) naar de kerktoeren van Borculo. Zo'n plan van wegen en waterlopen was verplicht om goed-keuring te verkrijgen van Gedeputeerde Staten van Gelderland voor de verdeling van een marke. Door de uitvoering daarvan ontstond een rechthoekige structuur van onverharde ontslui-tingswegen die vaak enigszins verhoogd werden aangelegd tegen de wateroverlast en daarom 'dijk' werden genoemd. Tevens legde men een eveneens rechthoekige structuur van waterlossingen aan (Driessen e.a., 2000, p. 132).

Een bijzondere verdeling was die van het Ruurlosche Broek. Dit was immers geen normale marke, waar alleen de eige-naren van een dorp of buurtschap rechten hadden. Het was eigendom gebleven van de hertogen van Gelre, later van de stadhouders van Oranje-Nassau en weer later werd het kroondomein van koning Willem I. Verschillende omrin-gende dorpen en buurtschappen hadden gebruiksrechten, en daarmee moest in het verdelingsplan rekening gehouden worden. Het gebied werd opgedeeld in segmenten; het westen werd toegedeeld aan Hengelo en Ruurlo, het zuiden aan Halle en Zelhem, het noordoosten aan Lintvelde, het oosten aan Beltrum en het zuidoosten aan Lichtenvoorde, Zieuwent, Har-reveld en Tongerlo. De oude havezate Tongerlo had kennelijk nog rechten in het gebied.

De ontwatering in het gebied bleef gebrekkig, ondanks de aanleg van de Veengoot. Het duurde geruime tijd voordat

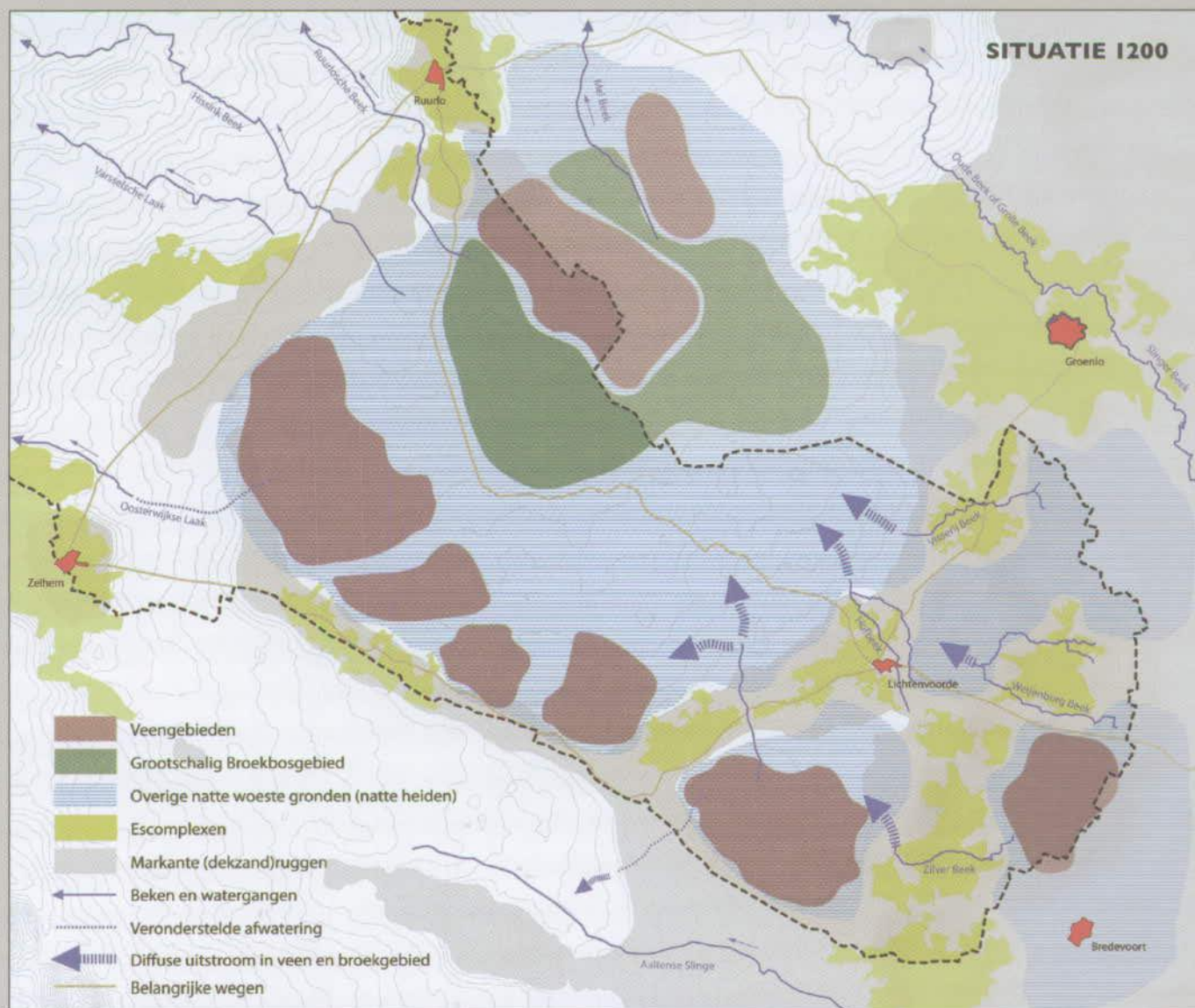
de eerste boerderijen gebouwd werden. De oudste boerderijen aan de Scheiddijk zijn van omstreeks 1860. De meeste nieuw ontgonnen gronden werden gebruikt door bestaande boerderijen in de omringende dorpen en buurtschappen. Op de verafgelegen percelen nam de ontginning tot intensief gebruikte landbouwgrond geen hoge vlucht: men was tevreden met hooiland. Waarschijnlijk steeg door de ontwatering de productie waardoor de boeren in staat waren om meer en regelmatig hooi te winnen. Grote delen van het Ruurlosche Broek, het Wolfersveen en de Wolboomsche Venen waren rond 1900 nog steeds niet ontgonnen en bestonden uit natheideterreinen.

Toch had deze oppervlakkige ontwatering grote gevolgen voor het benedenstroomse gebied. De bufferwerking van de vroegere broekgebieden nam door de verdeling en de daaropvolgende ontginning sterk af: het overtollige water werd veel sneller afgevoerd. Dit leidde benedenstrooms tot wateroverlast. Al in 1893 werden er daarom plannen gemaakt voor de verbetering van de Baakse Beek en de Veengoot. De uitvoering van deze plannen vond pas plaats na de oprichting van het waterschap van de Baakse Beek, en wel vooral in de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw.

Het waterlopenstelsel in de Graafschap omstreeks 1200. De beekjes die ontsprongen op de rand van het Oost-Nederlands plateau loosden hun water in het uitgestrekte moerasgebied tussen Lichtenvoorde en Ruurlo. Aan de noordwestkant hiervan ontsprongen de Meibeek, de Ruurlosche Beek (de huidige Baakse Beek) en de Hissinkbeek (de huidige Veengoot). Bron: Driessen e.a., 2000.

WATER EN ONTGINNING

SITUATIE 1250

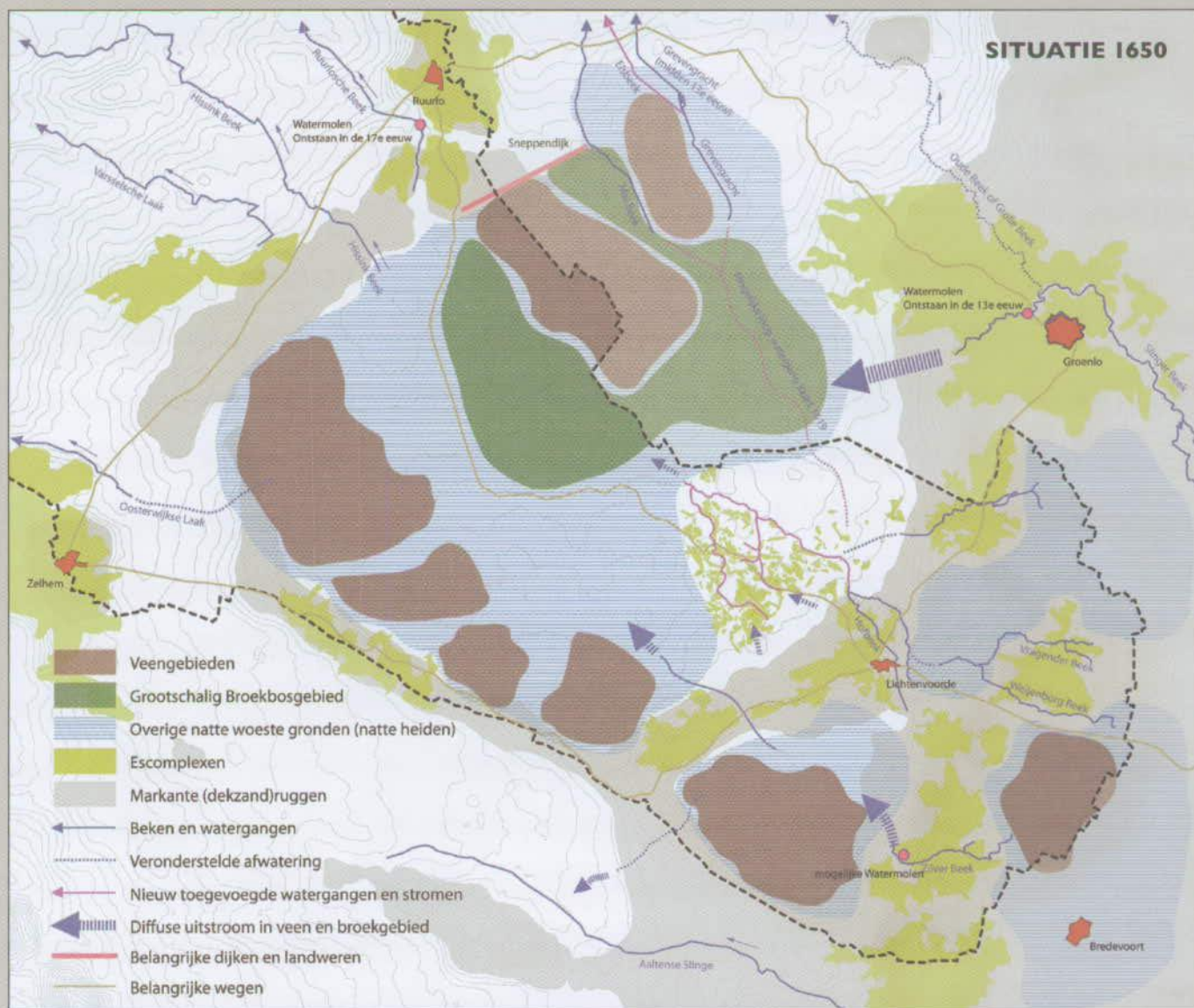
Legend:

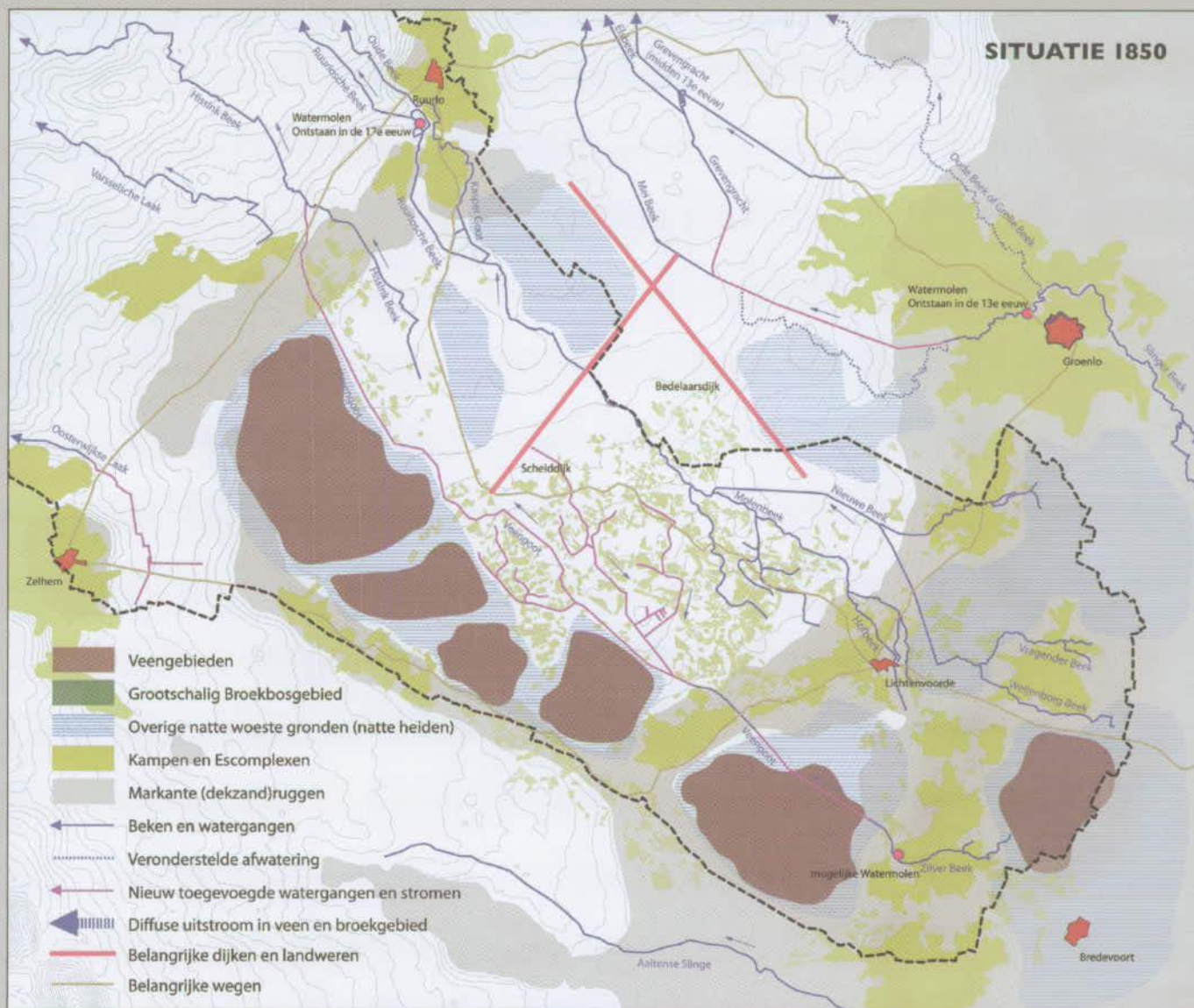
- Veengebieden
- Grootchalig Broekbosgebied
- Overige natte woeste gronden (natte heiden)
- Escomplexen
- Markante (dekzand)ruggen
- Beken en watergangen
- Veronderstelde afwatering
- Nieuw toegevoegde watergangen en stromen
- Diffuse uitstroom in veen en broekgebied
- Belangrijke dijken en landweren
- Belangrijke wegen

Map Labels:

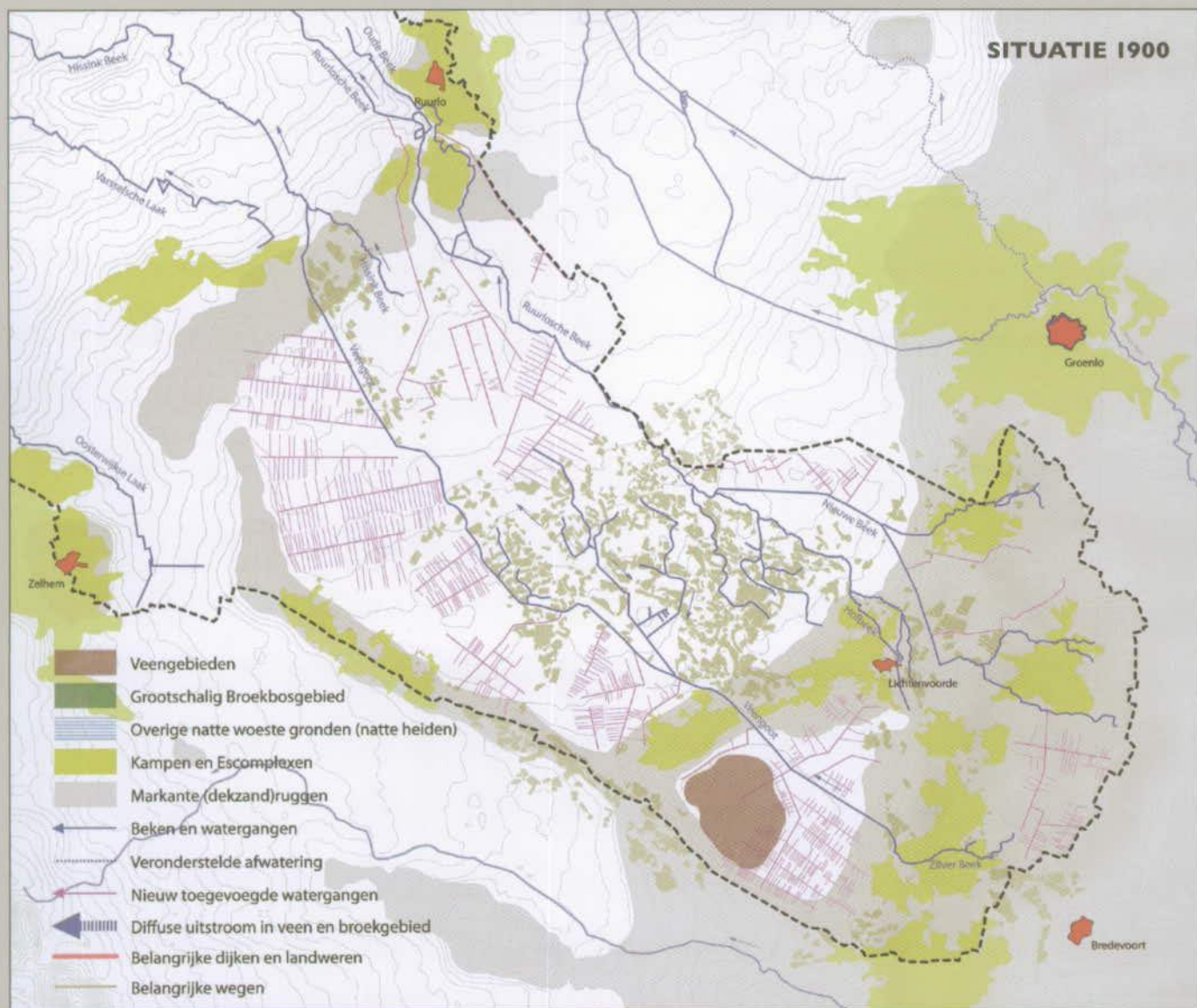
- Ruurlo
- Groenlo
- Zelfhem
- Duijnenvoorde
- Bredevoort
- Sneppendijk
- Watermolen Ontstaan in de 13e eeuw
- Rurbeek
- Vestebeek
- Oostersluisbeek
- Vrijenbeek
- Waterslootbeek
- Zilverbeek
- Aalterse Slinge

SITUATIE 1650

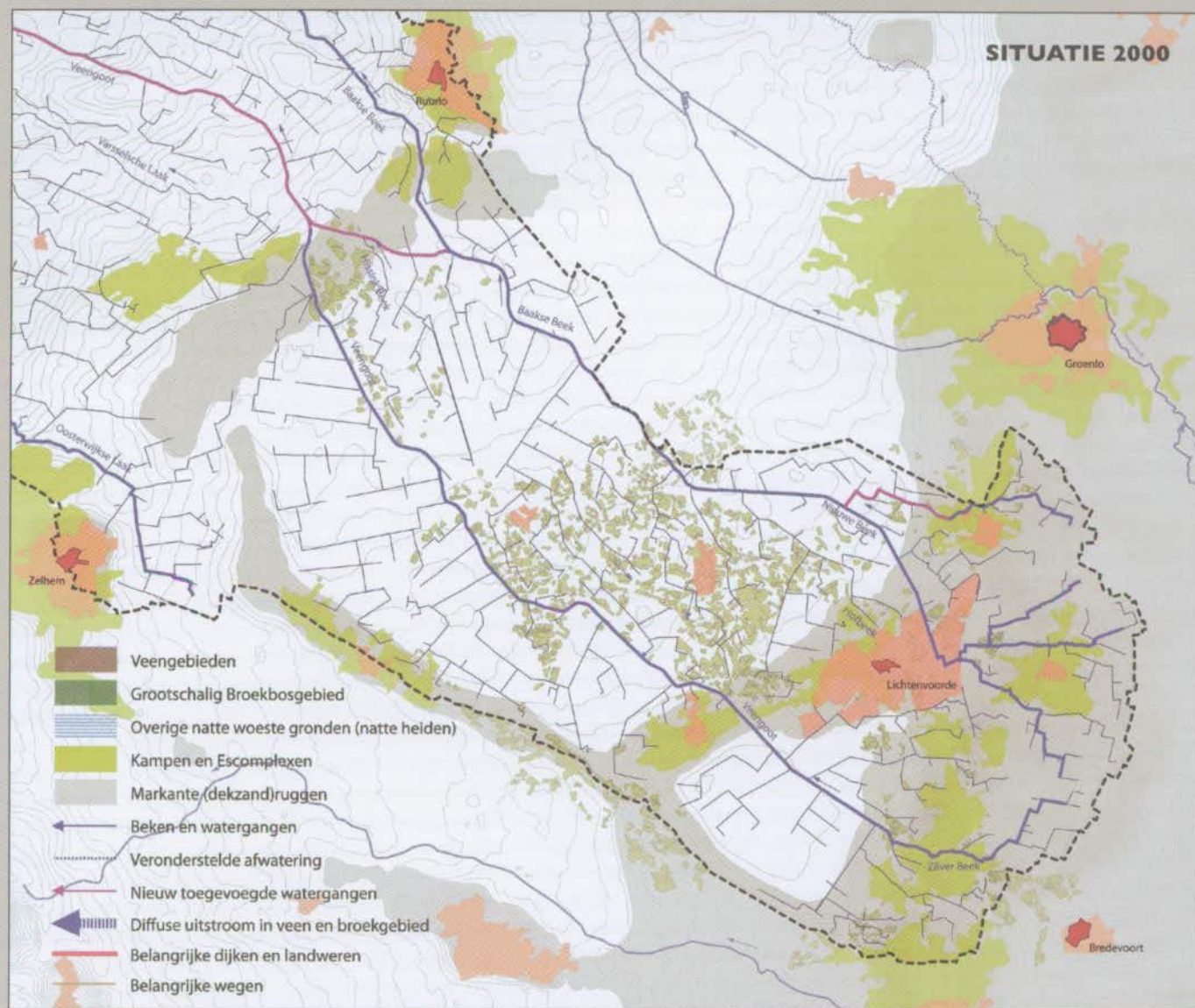

SITUATIE 1900

SITUATIE 2000

WATERHUISHOUDING

De geschiedenis van de waterhuishouding in het onderzoeksgebied is complex. Lange tijd liepen er geen doorgaande beken door het natte broekgebied tussen Lichtenvoorde en Ruurlo. Aan de noordoostkant lag de Groenlosche Slinge, die water uit Duitsland en uit de omgeving van Winterswijk via Groenlo, Borculo en Lochem richting Zutphen afvoerde. Aan de zuidkant, ten zuiden van de Rug van Halle, lag de Aaltensche Slinge, die ontsprong in de venen ten zuiden van Winterswijk. In de late middeleeuwen veranderde de situatie. Bij Winterswijk werd de bovenloop van de Slinge afgekoppeld van de Groenlosche Slinge en werd het water naar de Aaltensche Slinge geleid. Tussen Neede en Borculo groef men een geul door de dekzandrug, waardoor de Berkel werd aangesloten op de benedenloop van de Groenlosche Slinge.

Voor het onderzoeksgebied hadden deze veranderingen aanvankelijk nog geen grote gevolgen. De beekjes die ontsprongen op de rand van het Oost-Nederlands Plateau stroomden naar het westen en verloren hun water in de veen- en broekgebieden. De Zilverbeek stroomde uit in het Wolboomsche Veen, het gebied dat we tegenwoordig het Aaltense Goor noemen. De Lievelderbeek, Vragenderbeek en enkele kleinere stroompjes kwamen bij Lievelde bij elkaar en stroomden uit in het Ruurlosche Broek.

Dit bestond uit broekbossen en veen. Het water stroomde diffuus naar het noordwesten en verzamelde zich in beken die het moerasgebied aan de noordwestkant ontwaterden. De Ruurlosche Beek voerde het water af in westelijke richting, achter-

eenvolgens onder de naam Vordensche Beek en Hackfortsche Beek (pas na de verbeteringswerken in de 20e eeuw kregen deze waterlopen de naam Baakse Beek). Aan de noordkant van het moeras ontsprongen de Meibeek en de Visserijbeek die het water naar de Berkel afvoerden. Er was hier sprake van een onvolledige waterscheiding. Ten zuiden van de huidige Baakse Beek lag de Hissinkbeek, die ontsprong in het moerasgebied bij Veldhoek en het Wolfersveen.

In het midden van de dertiende eeuw vonden ontwikkelingen plaats die mogelijk met elkaar in verband staan. In de eerste plaats liet de graaf van Gelre een waterloop vanuit de Berkel naar het zuiden graven. Deze Grevengracht vormt de huidige benedenloop van de Groenlosche Slinge, maar liep vanaf de huidige Ruurlose weg verder door naar het zuiden. Op een kaart uit 1619 is de waterloop gedetailleerd aangegeven, inclusief enkele 'doorvaarten' (voorden) en vonders (kleine bruggen). Door de aanleg van de Grevengracht werden delen van het broekgebied ontwaterd, waardoor er bewoning bij Zieuwent kon plaatsvinden. De vraag is waarom deze gracht werd aangelegd. Was het doel het ontwateren van een drassig gebied? De graven van Gelre waren op veel plaatsen bezig natte terreinen, zoals de komgebieden in het rivierengebied, te ontwateren. Of was de functie van de gracht primair die van transport, om de veengebieden te bereiken en turf per schip af te voeren?

In de tweede plaats werd – eveneens in het midden van de dertiende eeuw – bij Groenlo een watermolen gebouwd. Deze molen lag ten westen van de stad buiten de stadswallen en de stadsgracht. De Groenlosche Slinge liep via de stadsgrachten van Groenlo in noordwestelijke richting en mondde bij Borculo uit in de Berkel. Deze oude loop is nog in het

< Ruurlosche Molenbeek op de kaart van Jan van Lindt, 1650. Het doorgraven van deze watergang vormde feitelijk de start van de waterhuishouding van het studiegebied.

terrein te herkennen (Oude Beek en Leerinkbeek). Onduidelijk is waarom men de molen niet in de loop van de beek heeft aangelegd. Door de bouw van de molen werd in ieder geval een deel van het water van de Slinge naar het westen afgeleid en kwam achter de molen in het Beltrumsche Veld uit, en uiteindelijk in het Ruurlosche Broek. Dit water werd uiteindelijk weer afgevoerd via de Grevengracht en/of de Meibeek. Geleidelijk raakte de oude loop van de Groenlosche Slinge tussen Groenlo en Borculo in onbruik. Op alle zeventiende-eeuwse kaarten stroomt de Slinge vanaf Groenlo naar het westen en mondt via de Grevengracht en de Lebbinkbeek uit in de Berkel. Staring meldt dat in omstreeks 1840 ook nog een deel van het water via de Meibeek afstroomde en eveneens in de Lebbinkbeek terecht kwam. Staring (1847): 'Beneden Groenlo loopt de Slinge langs de grindweg van Zutphen naar Winterswijk, en verdeelt zich dan in twee armen, waarvan de westelijke onder den naam van Meibeek de grindweg blijft volgen, en dan op de Ruurlosche kooi aanloopt, alwaar zij met de linkeroever het water opneemt dat langs den Bedelaarsdijk door de Koekoeksbrug wordt aangevoerd. De oostelijke tak draagt den naam van Grevengracht, en beneden den mond der Elsbeek, die van Goorbeek.'

De beekjes die van het plateau afkomen en zich verzamelen bij Lichtenvoorde waren volgens de kaart van Jan van Lindt uit 1650 al aangesloten op de Ruurlosche Molenbeek. Dit klopt dus niet met het beeld, dat de Ruurlosche Beek pas omstreeks 1780 verder is doorgetrokken in bovenstroomse richting (onder andere Driessen e.a., 2002). De Hofbeek, die vroeger door de grachten van het Hof te Lichtenvoorde liep, loste haar water eveneens in deze Lichtenvoordensche beek. De Zilverbeek verloor haar water ook in de negentiende eeuw nog in het veengebied van het Aaltens Goor.

Ondanks deze ingrepen in de waterhuishouding bleef het laaggelegen gebied tussen Lichtenvoorde en Ruurlo buitengewoon nat. Vaak stond er in het Ruurlose Broek zoveel water dat er

lichte schepen konden waren, onder meer om turf uit de Wolboomsche Venen af te voeren naar Zutphen (Schutten, 1981). Diverse plannen zijn gemaakt om de vaarverbinding naar dit veengebied te verbeteren (zie hoofdstuk 7).

In de eerste helft van de negentiende eeuw is de waterhuishouding bij Lichtenvoorde aangepakt. Staring meldt hierover: 'De Vordensche beek ontspringt op de hooge gronden der buurtschap Vragender, en draagt daar den naam van Vragender beek, tot aan het Breede slat, boven Lichtenvoorde. Voorheen liep de beek dan verder naar de kom van het dorp, doch men heeft die door het graven der Nieuwe beek, reeds voor het jaar 1818, meer noordwaarts geleid, en beneden het dorp, door de waterleiding die men nu de Oude beek noemt, weder op de Lichtenvoordensche beek gebragt. Bij de verdeling der Lichtenvoordensche markengronden is de rigting der beek nog meer noordelijk gebragt, en, tusschen den weg van Lichtenvoorde naar Groenlo en de Ruurlosche grens, geheel nieuw door de te verdeelen gronden gegraven. Het gedeelte nu, van het Breede slat tot aan den mond der Lichtenvoordensche beek, is bekend onder den naam van Nieuwe beek. Bij den Koningsstoel komt de beek uit de gemeente Lichtenvoorde binnen die van Ruurlo, wordt daar Ruurlosche Beek en Molenbeek genoemd, en doorsnijdt het Ruurlosche tot bij Spijzerij, waar zij onder de gemeente Vorden komt. (...) De Vordensche beek verkeert in een zeer gebrekkigen toestand en is, sedert de verdeling der woeste gronden onder Ruurlo, Vorden en Zelhem plaats vond en ook onder Lichtenvoorde die verdeling is begonnen, al langs hoe minder voldoende geworden tot het verzwelgen van het aangevoerde water.'

In 1818 had Staring een plan gemaakt om het Ruurlosche Broek te ontwateren door een nieuwe waterloop te graven vanaf de Lebbinkbeek via de Wildenborch naar de Onderlaatsche Laak bij Zutphen. Het plan ketste af op tegenwerking door de gemeenten, die mee moesten betalen. In 1832 en 1833, toen plannen werden gemaakt voor de verdeling van het

Ruurlosche Broek en het Heeren- of Wolfersveen, maakten de waterstaatsingenieurs Dibbets en Fijnje nieuwe plannen, die een verruiming inhielden van de (huidige) Baakse beek en het doortrekken van de Hissinkbeek tot in het Aaltens Goor en daar de Zilverbeek aan te koppelen (de huidige Veengoot).

De Veengoot is gegraven kort na 1833. Omdat de Hissinkbeek al het water niet kon verwerken is een nieuw tracé gekozen, dat in hoofdlijnen de oude loop volgt. Bij Veldhoek is nog een deel van de oude loop te zien. Verder naar het zuidoosten loopt de Veengoot door het Wolfertsveen naar Mariënvelde. In het Wolfertsveen zijn waterlopen aangelegd (onder meer de Heerenvloed) die afwateren op de Veengoot. Bij Harreveld volgt de Veengoot een oude beekloop, de Harreveldsche Beek, die vroeger het water uit het Zwarte Veen naar het westen afvoerde. De Veengoot werd door de lage dekzandrug tussen Harreveld en Lichtenvoorde gegeven, het Zwarte Veen in en omstreeks 1850 aangesloten op de Zilverbeek. Een 'waterkerende weg tussen de hoogte bij Sikkelder tot bij den Maandag' (Staring, 1845). moest ervoor zorgen dat het water uit de Veengoot niet het Ruurlosche Broek en Zieuwent overstroomde. Vermoedelijk is met deze waterkerende weg de Tolhutterweg en de Bommelderdijk bedoeld.

Op dezelfde wijze vormde de Bedelaarsdijk de waterscheiding tussen de Baaksche Beek en de Slinge/Lebbinkbeek. Vaak is geschreven dat de Bedelaarsdijk aangelegd zou zijn ten tijde van de belegering van Groenlo in het begin van de zeventiende eeuw. Als dit het geval is dan is het een raadsel dat deze dijk niet op de kaarten van Van Geelkercken, Van Lindt en Hottinger is opgenomen. Zeker op de militaire kaart van Hottinger zou een doorgang door het Ruurlosche Broek een waardevol element zijn geweest dat zonder twijfel zou zijn opgetekend. Op de kaart die Staring in 1844 bij zijn beschrijving van de toestand van de Berkel heeft gevoegd zien we dat de Bedelaarsdijk slechts gedeeltelijk af is. We gaan er daarom van uit dat de Bedelaarsdijk deel uitmaakt van de wegen en waterlo-

pen die ontworpen werden voor de verdeling van het Ruurlosche Broek (op de kaarten van de verdeling zijn de Batsdijk en de Bedelaarsdijk inderdaad aangegeven), en aangelegd is ca 1840. De Batsdijk, net als de Bedelaarsdijk een kaarsrechte, kilometerslange en verhoogd aangelegde weg, heeft geen waterscheidende functie gehad. Bij boerderij Mauribaan kruist de Baakse Beek de Batsdijk.

ONTGINNING VAN HET RUURLOSCHE BROEK

Het Ruurlosche broek of Heerenbroek was een uitgestrekt-heid woeste grond onder het richteramtb Ruurlo, een moerasgebied dat belangrijk was voor de watervoorziening van de Ruurlosche /Vordense Beek. Het Ruurlosche Broek was niet, zoals de meeste vanouds onverdeelde gronden, eigendom van de marke-organisatie, maar van de Kroon. Het domeingoed (circa 3500 hectare) werd al heel lang beheerd door de Gelderse Rekenkamer.

Na de verdeling van de marken en domeingronden kwam het waterhuishoudkundig beheer van verdeelde gebieden bij de gemeenten. Voor het domein Ruurlosche Broek kwam een bovenlokaal beheer tot stand. Om de verdeling mogelijk te maken deed koning Willem I in 1828 of 1829 afstand van het Broek, met als opdracht het te verdelen als een marke. Deze verdeling werd tegelijkertijd met de verdeling van de marke van Ruurlo ter hand genomen. Bij de afstand werd tevens bepaald dat er een regeling getroffen moest worden voor het onderhoud van de wegen en waterlopen. Deze bepaling was als volgt geformuleerd: 'Het onderhoud van de hoofdwegen en waterleidingen, bruggen, duikers en vonders, de bezoldiging van een aan te stellen oppasser of veldwachter, en voorts alle zoodanige kosten, welke in het vervolg tot verbetering van de wegen en waterleidingen mochten noodzakelijk geacht worden, door elken eigenaar zouden worden gedragen, en zulks naar gelang van het bundertal der toebedeelde gronden.'

Het Rurlosche Broek in 1846. Het vroegere moerasgebied is door dijken als de Bedelaarsdijk, de Waterdijk en de Scheiddijk in een aantal grote blokken verdeeld, die op hun beurt

in kleinere percelen zijn opgedeeld. De Rijksweg scheidt het Noordelijke en Zuidelijke Broek.

Om een goed beheer mogelijk te maken richtte men in 1833 de Ruurlosche Broekcommissie op. Het bestuur werd gevormd door twee leden voor Ruurlo, een gezamenlijk lid voor Halle en Zelhem (gemeente Zelhem), een lid voor Zieuwent (gemeente Lichtenvoorde) en een gezamenlijk lid voor Beltrum en Lintvelde (gemeente Eibergen). Dit waren de gemeenten waarvan de inwoners van oudsher gebruiksrechten op het broek hadden gehad. De Broekcommissie kan worden gezien als een voorloper van het waterschap van de Baakse Beek, temeer omdat, zoals bij een waterschap, de bekostiging via omslag over alle eigenaren plaatsvond. Het Ruurlosche Broek is onder toezicht van Gedeputeerde Staten op grond van een verdelingsplan in 1834 verdeeld. Het beheer van de gezamenlijke voorzieningen (wegen, bruggen en waterlopen) bleef een voorwerp van zorg. Zie ook het archief van Huis Ruurlo (toegang 0894), waar het archief van de beheerscommissie (Commissie voor het Ruurlosche broek) is gedeponeerd, p. 9-10, inventarisnummers 1751-1834. De commissie beëindigde haar werkzaamheden rond 1900. Baron van Heeckeren van Kell van huize Ruurlo is bijna 60 jaar voorzitter van de commissie geweest..

De waterhuishouding was met het plan van waterlopen bij de verdeling en de regelingen voor het beheer althans op papier goed geregeld. Toch deden zich allerlei problemen voor in de decennia na de verdeling. Een opvallende kwestie was de periodieke overstroming van de Veengoot, zodat delen van het Ruurlosche Broek blank kwamen te staan, ook in het groeiseizoen. Bij de aanleg van de Veengoot was de Hissinkbeek, die begon bij Veldhoek onder Ruurlo, stroomopwaarts verlengd tot aan het Aaltens Goor. Bij de Tolhut (bij het huidige Mariënelde) is men echter van het oorspronkelijke plan afgeweken. Daar bleef een oudere watergang in gebruik als onderdeel van de Veengoot; deze watergang liep over grondgebied van de gemeente Ruurlo langs de Tolhutterweg, toen ook Koekkoeks- laan genoemd. Deze oplossing was niet optimaal, want dit oude tracé lag hoog waardoor de waterlossing hier vaak een

De Baakse Beek bij de Scheiddijk.

probleem was. Onder druk van de gemeente Zelhem echter, die het geplande tracé over haar grondgebied afwees vanwege mogelijke periodieke wateroverlast, gingen Gedeputeerde Staten er toch mee akkoord om als experiment het oude tracé te handhaven. De duikers in de Tolhutterweg bleven liggen, waardoor bij een grote wateraanvoer het gebied ten noordoosten van de weg kon overstromen. Voorafgaand aan de verdeling was dit altijd gebeurd: het water stroomde dan richting Borculo en kwam daar in de Berkel. Sinds de verdeling van het Ruurlosche Broek werd deze afstroming belemmerd door de aanleg van de dijkweggetjes, maar bij hoge wateraanvoer kon het water alsnog via duikers naar de Berkel afstromen.

Na de aanleg van de Veengoot kwam er lange tijd nauwelijks water door deze duikers, omdat benedenstrooms de waterlossingen goed geruimd werden. Toen dat onderhoud verslechterde en de aanvoer van water gestaag groter werd door het graven van nieuwe watergangen bovenstrooms, onder meer door de verdeling van de laatste markegronden onder Aalten en Lichtenvoorde, trad op het grondgebied van de gemeente Ruurlo grote wateroverlast op. In de winter accepteerden de boeren water op het land, maar niet in het groeiseizoen. Het plan achter de ontwatering was juist om in de zomer voldoende droog land te hebben voor de groei van gewassen. Een zeer

grote overstroming van het zuidelijk deel van het Ruurlosche Broek en Zieuwent deed zich voor in juni 1861. Op verzoek van de gemeente Ruurlo en de inwoners van dit deel van (het Ruurlosche) Zieuwent werd daarna het plan van 1839 voor het deel van de Veengoot bij de Tolhut alsnog uitgevoerd. Voor de Veengoot werd een nieuwe loop gegraven die van kaden werd voorzien, waarna de duikers in de Tolhutterweg werden verwijderd.

De wateroverlast was daarmee echter nog niet ten einde. Bij hoge aanvoeren kon het water niet meer via de duikers in de Tolhutterweg naar het noordoosten het Ruurlosche Broek stromen. Hierdoor stagneerde het in Zelhems Zieuwent. Onder meer in de winter van 1866-1867 leidde dit tot grote wateroverlast. De bewoners van Zelhems Zieuwent staken op twee plaatsen de kade langs de watergang aan de oostkant door, waardoor het water toch naar het noordoosten weg kon, ten nadele van die van Ruurlo. De gaten werden door de laatsen gedicht, maar een dag later bleek dat de kade 's nachts opnieuw was doorgegraven en wel op drie plaatsen. Opnieuw dichtten de inwoners van Ruurlosch Zieuwent de gaten. Zolang het hoog water was, bleef deze strijd van doorsteken en dichten doorgaan. In de loop van 1867 kwam er overleg over deze kwestie op gang tussen de gemeenten Zelhem, Ruurlo, Lichtenvoorde en Aalten, en de provincie. Lichtenvoorde en Aalten werden ook bij de besprekingen betrokken vanwege de steeds grotere aanvoer vanuit deze gemeenten. Gedeputeerde Staten lieten de Veengoot opnieuw opnemen. Dit resulteerde in een plan van 1868 ter verbetering van de waterlossing vanaf de grenzen met Lichtenvoorde stroomafwaarts.

De totstandkoming van het waterschap van de Baakse Beek

Het onderzoeksgebied bleef rond 1880 nog buiten waterschapsverband. Ten behoeve van de zorg voor de afwatering en de wegen werd in 1834 de Ruurlosche Broekcommissie

opgericht. Ondanks haar inspanningen bleef de afwatering gebrekkig. Weliswaar werd de Hissinkbeek verlengd tot aan het Aaltens Goor, de huidige Veengoot, maar het grote struikelblok bleven de vier molenstuwen in de Vordensche Beek. De intensivering van de landbouw door het gebruik van kunstmest en de voortgaande ontginningen maakten rond 1900 de behoefte aan een goede afwatering steeds klemmender. Door de ontginningen werd de ontwatering versterkt en kwam het water sneller tot afvoer. Zonder overlast te veroorzaken konden de Baakse Beek en Veengoot de vergrote afvoer niet meer verwerken. De gemeenten, die toen verantwoordelijk waren voor de waterlossing in hun gebied, onderkenden de problemen wel, maar werden het over de te nemen maatregelen niet eens. Daarvoor waren de belangentegenstellingen tussen hoger en lager gelegen dorpen te groot.

De eerste grote verbeteringsplannen werden gemaakt in 1893 en hadden vooral tot doel wateroverlast in de zomer te voorkomen. Een commissie uit de streek diende met subsidie van de provincie in mei 1895 het eerste ontwerp in voor de verbetering van de Vordensche Beek, de voorloper van de Baakse Beek. Vooral aan de bovenloop van de beek hadden men veel problemen en in de plannen nam men 1.435 meter bochtafsnijding op. De waterlopen zouden meer in de breedte dan in de diepte worden aangepast, zodat de ontwatering niet echt diep zou worden. De kosten, die f 172.000,- bedroegen, zouden door de belanghebbende gemeenten en de provincie moeten worden gedragen. Deze plannen werden echter niet uitgevoerd omdat er voor het stroomgebied nog geen waterschap bestond. Kennelijk waren enerzijds de gemeenten zelf niet scheutig en bestond er anderzijds te veel weerstand tegen een waterschap, terwijl de provincie waarschijnlijk toch de oprichting hiervan als voorwaarde had gesteld voor subsidieverlening.

Hoe men het ook wendde of keerde, wilde men de afwatering daadwerkelijk verbeteren, dan was de oprichting van

Grootchalig landschap bij de benedenloop van de Veengoot.

een waterschap noodzakelijk. Dit ook omdat de Ruurlosche Broekcommissie slechts voor een deel van dit gebied werkte en zich in haar activiteiten steeds meer belemmerd zag door problemen rond de lastenheffing. Drijvende kracht achter de oprichting van het waterschap van de Baakse Beek was de arts M.A. Brants uit Zelhem. Overal in de streek hield hij spreekbeurten en liet hij, om zijn woorden kracht bij te zetten, zijn gehoor twee aquarellen zien. De ene was een voorstelling van een heidegebied, waar een boer turfplaggen aan het steken was. De andere toonde een ontgonnen gebied met prachtige boerderijen. De beide aquarellen hingen tot voor kort in het waterschapshuis te Ruurlo.

Het eerste formele verzoek tot de oprichting van het nieuwe waterschap werd in 1911 door de belanghebbende gemeenten aan Gedeputeerde Staten gedaan. Evenals elders in Oost-Gelderland stuitte ook hier de oprichting van een waterschap op grote weerstand bij de grondbezitters.

In 1919 vond niettemin de formele oprichting plaats. Het nieuwe waterschap had een omvang van circa 25.000 hectare en werd in twee administratieve onderdelen verdeeld.

Het nieuwe waterschap stelde zich tot doel de waterbeheersing van het beheersgebied te verbeteren door het tegengaan

van de zomer- en wintervloeden. Zomervloeden waren in het verleden uitzonderlijk, maar kwamen door het geringere waterbergend vermogen van de gronden als gevolg van de voortgaande ontginningen steeds vaker voor. Hierdoor kon een belangrijk deel van de oogst verloren gaan. Wintervloeden waren er vanouds geweest en hadden vroeger voor de boeren weinig nadelige gevolgen. Volgens menigeen waren de wintervloeden zelfs gunstig vanwege de bemesting door het water. Dit veranderde echter door de komst van kunstmest: overstromingen na de kunstmestgift spoelden de meststoffen juist weg (Burny, 1999).

In 1925 had het waterschap de plannen klaar voor verbetering van de situatie. De afvoercapaciteit van de Veengoot werd vergroot (1926-1930) en hetzelfde gebeurde met de Baakse Beek (1926-1927). In de periode 1928-1940 zijn veel secundaire waterlopen verruimd en uitgediept. Veel van de werken zijn uitgevoerd in het kader van de werkverschaffing.

MACHT EN GRENZEN

KASTELEN, STEDEN, HAVEZATEN EN LANDWEREN

In 1277 is kasteel Lichtenvoorde gebouwd door de heer van Borculo, Gieselbert van Bronckhorst. Het kasteel is omstreeks 1790 afgebroken, maar de plaats waar het heeft gestaan, aan de vroegere voorde van Lichtenvoorde, is nog te herkennen. Het vroegere koetshuis uit 1675, het Richtershuis, is bewaard gebleven. De Lichtenvoordensche Beek, die vroeger aan de oostkant van het dorp liep, had een aftakking (de Hofbeek) naar de grachten van het kasteel.

Kasteel Ruurlo werd voor het eerst vermeld in een oorkonde uit 1326. In 1420 kwamen het huis en de Heerlijkheid Ruurlo in bezit van de familie Van Heeckeren van Kell, die – behoudens een korte onderbreking - tot 1977 eigenaar is geweest. Van het middeleeuwse huis resteert maar weinig: waarschijnlijk gaat alleen een kelder (de oude keuken) terug op de 15e eeuw. Verbouwingen in de 16e, 17e en 18e eeuw gaven het kasteel uiteindelijk zijn huidige gedaante. De watermolen op de Baakse Beek dreef een dubbele korenmolen aan. De beide, in 1738 deels in vakwerk opgetrokken molenhuizen, zijn bewaard gebleven, maar het waterrad is verdwenen. Het koetshuis is gebouwd in 1816, de koetsierswoning in 1902 en de chauffeurswoning in 1926. In het begin van de 19e eeuw werd het park in vroege landschapsstijl aangelegd door J.P. Posth. De visvijver ten noordoosten van het kasteel werd

Lichtenvoorde in 1650, op de kaart van Jan van Lindt. De oude voorde was toen al vervangen door een brug. Het kasteel en de meeste huizen liggen binnen de omgrachting, de korenmolen staat erbuiten.

Kasteel Ruurlo

veranderd in een langgerekte vijver die werd verbonden met de slotgracht. Het Moolenbosch, dat vroeger ten oosten van de watermolen lag en vermoedelijk uit hakhout bestond, werd gekapt en omgevormd in moestuinen. Aanpassingen volgden in 1868 door vader en zoon Zoher en in 1880 door C.E.A. Petzold. In 1984 werd het kasteel in gebruik genomen als gemeentehuis. Er werden parkeerplaatsen aangelegd, er is een nieuwe orangerie gebouwd, in het park zijn rododendrongroepen geplant en voor het huis is een geometrische tuin gekomen.

Ten zuiden van Huis Ruurlo lag het Ruurlosche broek of Heerenbroek, een moerasgebied dat belangrijk was voor de watervoorziening van de Ruurlosche Beek, en dus voor de verschillende watermolens die er gebruik van maakten. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de heren van Ruurlo, De Wiersse, Vorden en Hackfort rond 1600 in het geweer kwamen tegen de stad Groenlo. Men was namelijk begonnen met het graven van een verbinding tussen de Beneden-Slinge en de Lebbinkbeek, waardoor veel water uit het broekgebied naar de Berkel zou worden afgevoerd en de watermolens van de kastelen te weinig aanvoer van water zouden krijgen (Hagens, 1978). De verbinding is er wel gekomen, en kennelijk is een oplossing gevonden voor het waterprobleem, want de Ruurlosche molen kon zijn werk voortzetten totdat de lopende delen van de molen omstreeks 1820 werden gesloopt.

STEDELIJKE VERSTERKINGEN

Van de nederzettingen binnen het onderzoeksgebied heeft alleen Lichtenvoorde versterkingen in de vorm van een aarden stadswal en poorten gehad. Of Lichtenvoorde ooit stadsrechten heeft gekregen is niet bekend.

Net buiten het gebied liggen de steden Bredevoort, Borculo en Groenlo. Borculo ligt aan de samenvloeiing van de Slinge en de Berkel. In de twaalfde eeuw werd hier het Hof te Bor-

culo gebouwd en in de veertiende eeuw kwam de ommuring tot stand. Ook Bredevoort heeft een kasteel gehad (afgebroken in 1795), en het stadje kreeg omstreeks 1545 een stadswal met twee stadspoorten. In het begin van de zeventiende eeuw, toen de stad op de Spaanse troepen was veroverd, werden de verdedigingswerken uitgebreid. Groenlo kreeg stadsrechten in 1277. Door haar ligging aan belangrijke verkeersroutes groeide de stad uit tot een welvarende handelsstad. Ook strategisch was de stad van belang. De stadsmuur is in 1341 tot stand gekomen, twee eeuwen later werd een vijfhoekige omwalling aangelegd. In de Tachtigjarige Oorlog is hevig om de stad gevochten. In 1597 veroverde Maurits Groenlo op de Spanjaarden, die de stad echter weer innamen in 1607. De definitieve verovering op de Spaanse troepen vond plaats in 1629. Frederik Hendrik belegerde de stad en liet de zogeheten circumvallatielinie aanleggen, bestaande uit een vrijwel cirkelvormige wal rondom de stad met verschillende schansen en redoutes. Het grootste deel van de legermacht was gelegerd op de es van Lievelede. Delen van de verdedigingswerken zijn nog aanwezig, inclusief de onlangs gerestaureerde Engelse Schans.

HAVEZATEN

Buiten Lichtenvoorde lagen twee havezaten: Tongerlo en Harreveld. Vanaf het midden van de zestiende eeuw tot het einde van de achttiende eeuw konden kastelen en verdedigbare huizen aangemerkt worden als saelstede of havezate. Voor de eigenaar van zo'n havezate was dit interessant, omdat er rechten aan verbonden waren, mits aan diverse eisen werd voldaan. In 1622 werd bepaald dat de eigenaar van adellijke, ridderlijke afkomst moest zijn, en zijn huis 'adelycken betimmert' oftewel verdedigbaar en omgracht (met een ophaalbrug). Verder was het een vereiste dat een boerderij en andere bijgebouwen aanwezig waren op het complex en dat de landerijen minstens 25.000 gulden waard waren. De heer van een havezate bezat individuele vis- en jachtrechten, was vrij van bepaalde

belastingen zoals het huisgeld en kon deel uitmaken van het provinciale bestuur.

De havezate Harreveld stamt mogelijk al uit de dertiende eeuw. In 1804 werd het bouwwerk gesloopt, nadat de laatste eigenares in 1799 was gefusilleerd. In 1992 en 1993 zijn door de Archeologische Werkgroep Lichtenvoorde opgravingen gedaan waarbij diverse gebruiksvoorwerpen en funderingsresten zijn gevonden.

De havezate Tongerlo wordt voor het eerst vermeld in een akte van 1399. In 1895 is het grote huis gesloopt; de landerijen zijn in 1907 geveild. Enkele lanen en houtsingels van de landschappelijke aanleg zijn bewaard gebleven.

LANDWEREN

Het gebied Lichtenvoorde-Ruurlo maakte deel uit van verschillende rechtsgebieden: de heerlijkheid Lichtenvoorde, het schoutambt Ruurlo, de heerlijkheid Borculo. Delen van het gebied vielen onder het graafschap, later hertogdom Gelre, andere delen behoorden tot het bisdom Munster. Er waren dus nogal wat grenzen in het gebied, en op tal van plaatsen zijn landweren aangelegd. Een landweer is een brede wal met een sloot of gracht erlangs. Soms legde men zelfs een dubbele gracht aan. Op de wal plantte men (doorn)struiken die een moeilijk doordringbare haag vormden. De meeste landweren dateren van de dertiende en veertiende eeuw. Op de kaarten uit de zeventiende eeuw, zoals de mooie kaart van Jan van Lindt uit 1650, zijn nog diverse landweren ingetekend. In die tijd hadden ze al geen militaire betekenis meer. Over het algemeen waren de landweren in het gebied tamelijk kort en lagen tussen veengebieden, op de plaats waar een doorgaande weg over een dekzandrug tussen de venen doorliep. Bij de landweer werd tol geheven en op enkele plaatsen was tevens een gerechtplaats. De langste landweer lag ten oosten van Ruurlo, de Sneppendijk. Op kaarten uit de zeventiende eeuw is deze aangegeven, maar de landweer is tussen 1650 en 1780

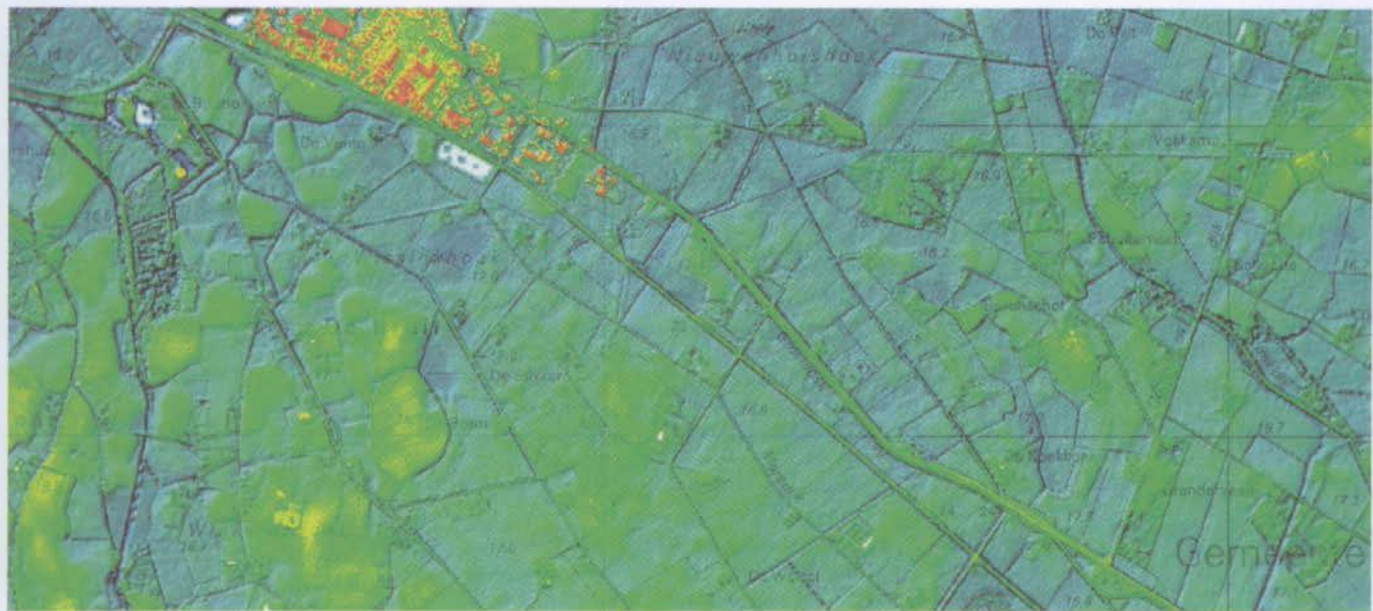
Artist impression van havezate Harreveld door Paul Wiegers.

Havezate Harreveld op de kaart van Jan van Lindt, 1650.

Nicolaas Geelkercken tekende in 1638 de landweer Sneppe dijk ten oosten van dorp en kasteel Ruurloo (het noorden rechtsonder), van de Bruil of Wissinkhoek naar de Slinge bij Berenschot

Op de huidige hoogtekarten is deze lijn met enige fantasie terug te vinden in de Vorsterkampweg vanaf de Brem / Winkelerhoek

Landweer in de Hessenweg tussen De Radstake en Aalten. Bij de landweer stond de galg van Varsseveld. De Hessenweg liep hier over een smalle strook droge grond tussen het Zwarte Veen en het natte heideterrein van de Wolboomsche Heide. Detail van de kaart van Jan van Lindt, 1650.

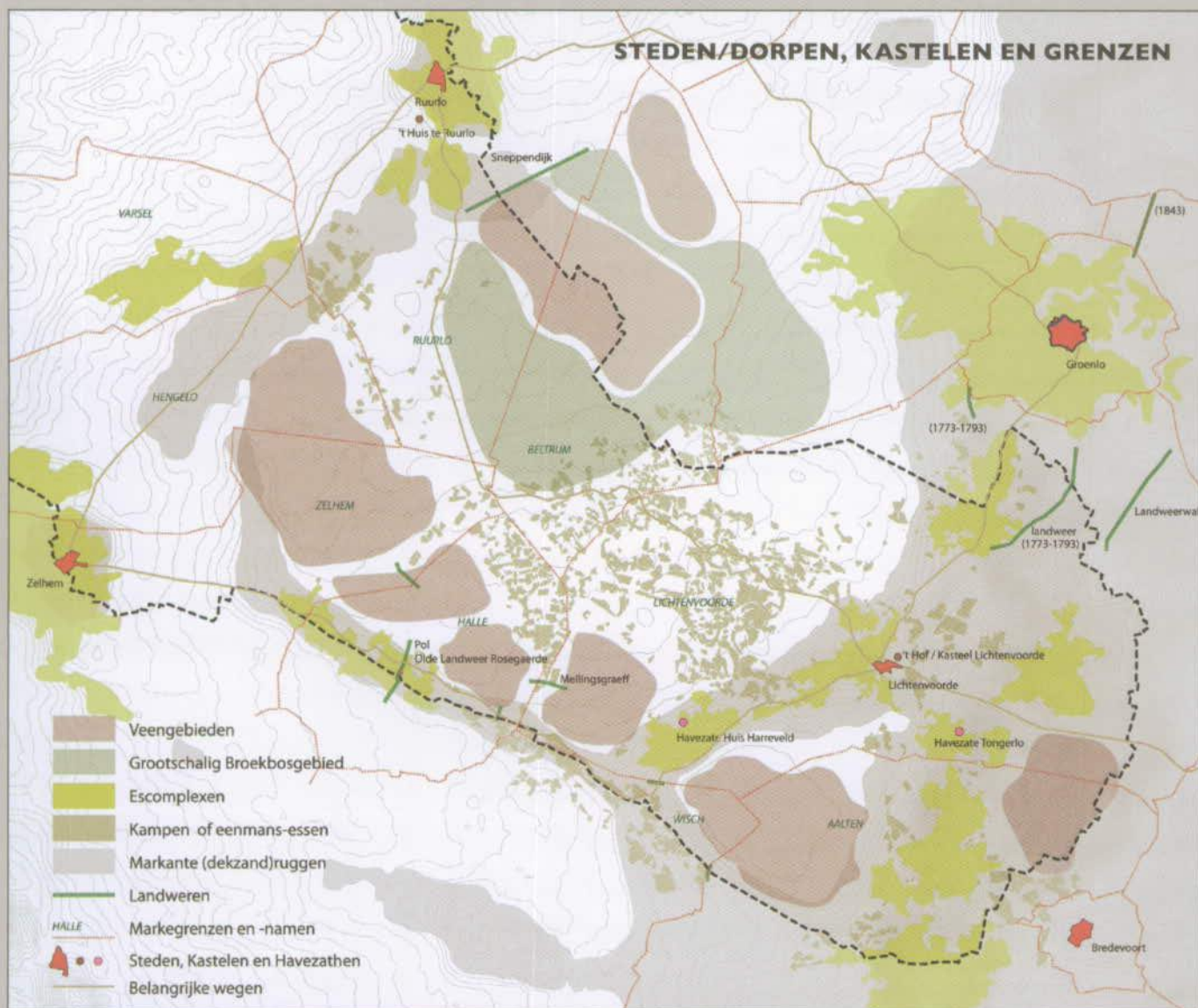

De Olde Landweer die een scheiding aanbracht in de rug van Halle is niet met zekerheid meer herkenbaar. Wellicht is het huidige veepad dat nu op deze plaats ligt nog wel een relict van deze landweer.

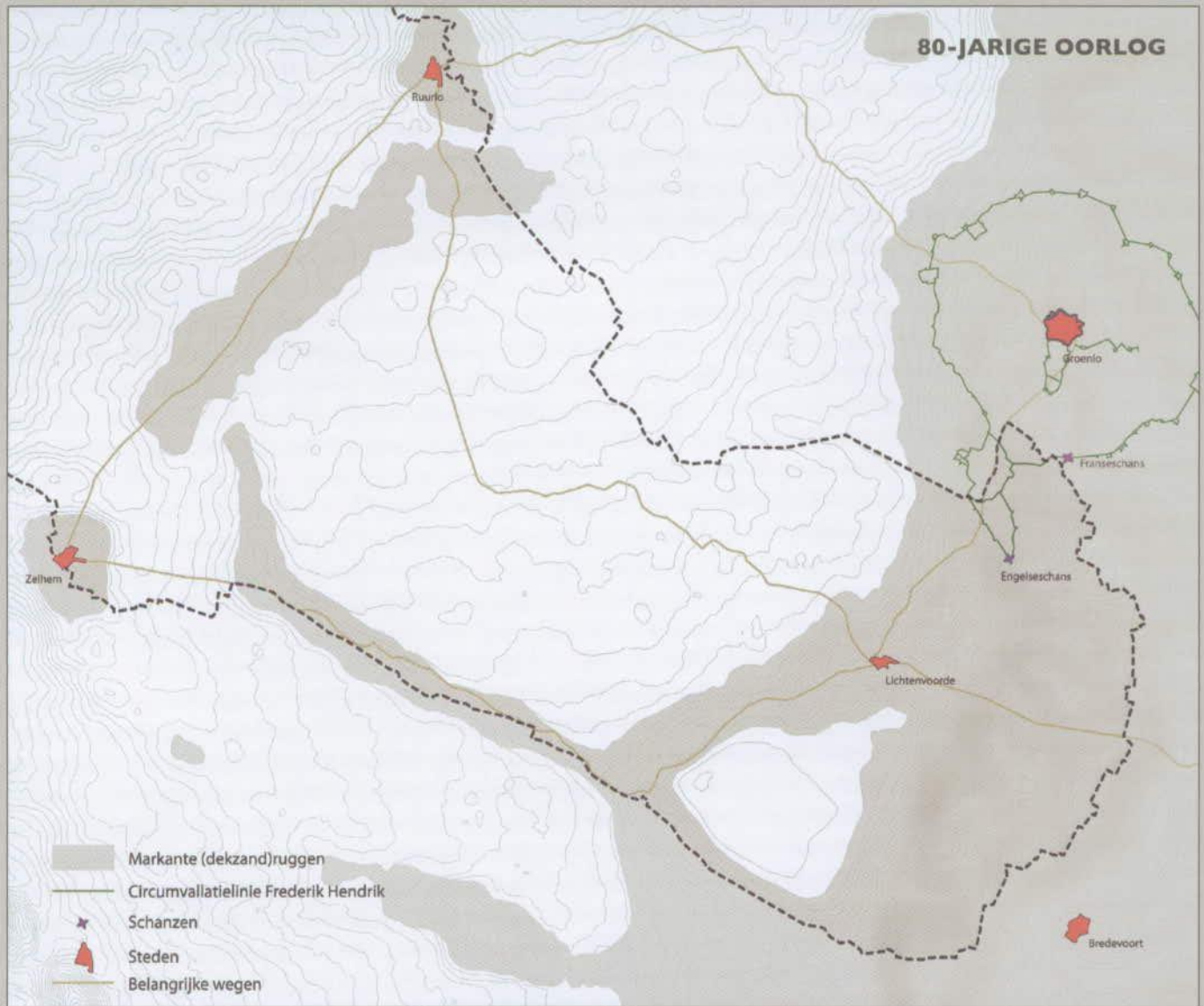
verdwenen. Ook de andere landweren zijn, voor zover kon worden nagegaan, in het huidige landschap nauwelijks meer te herkennen.

Het begin en einde van de Sneppendijk zijn redelijk goed uit de oude kaarten te halen, namelijk van de Brem/Winkelerhoek naar de Meibeek ten zuiden van de boerderij Berenschot. In het huidige veld is echter, zelfs met nauwkeurige hoogtegegevens, moeilijk iets terug te vinden. Mogelijk vormde de landweer de basis voor de huidige Vorsterkampweg ten zuidoosten van Ruurlo. Ook de Olde Landweer bij Halle is niet met zekerheid te lokaliseren. Hier bevinden zich in de huidige situatie enige parallelle wegen en paden. Wellicht is de middelste hiervan, een veepad door het weiland, ontstaan uit de oude landweer. Slechts de landweer bij Lievelderveld is in het veld nog redelijk herkenbaar. Mogelijk kan op een van deze locaties de oude landweer worden hersteld en daarmee recreatief zichtbaar gemaakt.

MACHT, GRENZEN EN INVLOEDSFEREN

80-JARIGE OORLOG

WEGEN EN WATERWEGEN

De 'turfvaart' op de Wolboomsche Venen

Van de veengebieden in het onderzoeksgebied bevatte het Zwarte Veen waarschijnlijk de dikste veenlaag. Op oude kaarten is het aangegeven als Wolboomsche Venen, Zwarte Veen, Varsseveldse Veen, Barlose Goor, Grote Veen, Lichtenvoordse Veen, Dalesche Veld en Aaltense Veen. Net als andere veengebieden maakte het Zwarte Veen deel uit van de markegronden van de omliggende dorpen en werd het gebruikt om turf en heideplaggen te steken. Andere delen van het veengebied waren in bezit van de graven van Bergh.

Al vroeg is hier turf gewonnen. In 1318 kreeg de stad Zutphen van de graaf van Gelre het recht van turfvaart op de Wolboomsche Venen onder Lichtenvoorde en Aalten. Sommigen (onder meer Schutten, 1981) leggen dit uit als het recht om een turfvaart aan te leggen, maar vermoedelijk was het alleen een monopolie op het transport van turf uit het veengebied naar de markt in Zutphen. Pas later, in 1614, kreeg de stad octrooi om een turfvaart aan te leggen. In 1619 is een vrij gedetailleerde kaart gemaakt van de Graafschap waarop de voorgenomen ontsluiting van het Wolboomsche Veen is aangegeven (oud-archief Zuthen, inv. nr. 1880). Het plan voorzag in de aanleg van een kanaal vanuit de Aaltensche Slinge naar het veengebied. Men begon met onderhandelingen met de graaf van Bergh om, zoals op de kaart staat, 'die beraembde anschepinghe uuyt die Behcke tot aent vehn te maecken'. De onderhandelingen liepen op niets uit en het veen moest op

Historische plek met grote betekenis in de ontwikkeling van het landschap: Herberg de Tolhut bij Mariënveld.

de oude manier naar het noorden worden getransporteerd: over de Grevengracht naar de Berkel en vandaar naar Zutphen. Vaak stond er in de lage delen tussen Lichtenvoorde en Ruurlo zoveel water dat er met lichte schepen over gevaren kon worden. Omstreeks 1640 werd de (eerste) Berkelcompagnie opgericht. Deze compagnie ontving octrooi voor het aanleggen van een vaart naar de Wolboomsche Venen over de Lebbinkbeek en de Slinge. Landmeter Jan van Lindt werd in de arm genomen om een plan te maken en een kaart te tekenen. Naast het aanleggen van verschillende schutsluizen in de Berkel zouden de werkzaamheden moeten bestaan uit het verbreden en verdiepen van de Lebbinkbeek bovenstrooms van Lebbenbrugge tot aan Beltrum, waar een klein verlaat moest worden aangelegd om het water geleidelijk af te voeren naar Lochem. Bij Lichtenvoorde moest een stuw worden aangebracht om te voorkomen dat de watermolens van Ruurlo, De Wiersse, Vorden en Hackfort te weinig water zouden krijgen. Nadat de verschillende schutsluizen in de Berkel waren aangelegd was het geld op en kon de compagnie niet aan de slag

met de vaarweg naar de Wolboomsche Venen. In 1670 werd de Berkelcompagnie ontbonden. Ook een tweede Berkelcompagnie, opgericht in 1766, was een kort leven beschoren en kon de grootse plannen niet tot uitvoer brengen.

In het veengebied bleef alles lange tijd bij het oude. De graven van Bergh hadden een veenschuur waar turf werd opgeslagen op de plaats van de huidige Venneschure. In het overige deel van het Zwarte Veen werd in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw nog uitgebreid verveend door individuele turfgravers.

De landwegen

Tot in het begin van de negentiende eeuw waren alle wegen in de Graafschap onverhard. Er was een grote verscheidenheid in functie en verschijningsvorm van de wegen. Met de toename van de bevolking steeg ook de dichtheid aan wegen.

Sommige wegen kregen een grotere betekenis als doorgaande verbinding, zoals de Hessenweg van Zelhem naar Aalten over de dekzandrug van Halle. Langs deze interlokale wegen werden herbergen gevestigd waar vermoeide reizigers konden eten en overnachten. De Radstake in Halle, aan de Hessenweg van Doesburg naar Aalten, is een herberg die al in de vijftiende eeuw wordt genoemd. Aan dezelfde weg lag, iets verder naar het westen, herberg de Landweer. Een andere oude herberg is Lebbenbrugge bij Borculo, waar de Hessenweg van Zutphen naar Groenlo de Groenlosche Slinge kruist.

Ook de plaatselijke overheden speelden op de verkeersstromen in door bijvoorbeeld langs de uitvalswegen galgenbergen te plaatsen. Als waarschuwing voor de reizigers om toch vooral – ook figuurlijk – op het rechte pad te blijven. Zo lag de galgenberg van Varsseveld aan een landweer in de Hessenweg, tussen de Radstake en Aalten. Op veel plaatsen kwamen de reizigers tolbomen tegen, waar betaald moest worden voordat men de reis kon voortzetten. Vaak werd het een en ander

gecombineerd: Lebbenbrugge was zowel tolhuis als herberg, terwijl vlakbij de galgenberg van de heerlijkheid Borculo lag.

We kunnen wegen verdelen in lokale wegen en interlokale. Streekarchivaris J.W. van Petersen heeft in zijn uitgebreide studie 'Reizen is tol betalen' een grotere differentiatie aangebracht in de wegen. Hij onderscheidt de volgende categorieën:

- Pad. De oervorm van de verbindingen, een strook grond waar alleen een voetganger, desnoods met kruiwagen, gebruik van kon en/of mocht maken. Vaak zijn paden de meest directe verbindingen, omdat hindernissen als sloten en beekjes met eenvoudige middelen (een plank, een boomstam) overbrugd konden worden. Sommige paden waren nauwelijks gebaad, maar liepen bijvoorbeeld over de kopakkers van percelen. Bij Zieuwent lag een uitgebreid stelsel van kerkepaden, waarvan er verschillende omstreeks 2000 in ere hersteld zijn.
- Weg. Vanouds betekent het woord weg niet zozeer een fysieke verschijning, maar meer de abstracte betekenis van (transport)route, en ook wel de mogelijkheid tot of het recht op verplaatsen. In de praktijk wordt het woord weg gebruikt voor een mogelijkheid om zich per as te verplaatsen. Daarom vinden we in deze routes vaak voorzieningen om hindernissen te overwinnen: bruggen, voordes. de belangrijke wegen en plekken zijn in de analysekaarten opgenomen.
- Hessenweg. Vanaf het einde van de zeventiende eeuw werden hessenwegen gebruikt door de grote transportvoertuigen van vrachtrijders uit de streek Spessart in Duitsland, op de grens van deelstaat Hessen. Ook dezen zijn in de kaart opgenomen.
- Straat. Straat betekent geplaveide weg, maar die kwamen in de Graafschap voor 1800 alleen voor in de steden. In het buitengebied werd de naam straat ook gebruikt, soms in dezelfde zin als doorgaande weg, maar soms ook in de zin van een brede strook land. Deze straten, soms met de naam groene straat of brede straat, werden gebruikt om

het vee over te drijven. Op zo'n straat kon een weg liggen.

- Steeg. In steden en dorpen is een steeg een smalle straat. Op het platteland betekent het een smalle, voor het lokale gebruik bestemde landbouwweg. Soms werd de term ook gebruikt voor een smalle, vaak slecht begaanbare afsteek (verkorting) van de grotere weg.
- Dijk. Dijken zijn rechte, veelal opgehoogde wegen in drassige gebieden. Voorbeelden zijn de dijken in het Ruurlose Broek (negentiende eeuw). Deze zijn in de kaart opgenomen.
- Dreef of drift. Dit zijn vaak brede stroken grond waarover het eigen of andermans vee van en naar de heidevelden of weilanden gedreven werd. In sommige gebieden wordt hiervoor ook wel het woord tra of traai gebruikt. Dreef of drift kan ook slaan op het recht om vee over bepaalde percelen te drijven, een soort recht van overpad dus. Dergelijke rechten waren verbonden aan heerlijkheden, kastelen en havezaten.
- Allee of laan. Dit zijn brede rechte wegen met een of meer rijen bomen erlangs. Binnen de rijen worden de bomen op een vaste afstand van elkaar geplant. We vinden dergelijke allees of lanen vanaf de zeventiende eeuw vooral in de omgeving van de kastelen en buitenplaatsen. In de negentiende eeuw zijn ook sommige rijksstraatwegen als laan aangelegd, zoals de weg Vorden-Ruurlo.

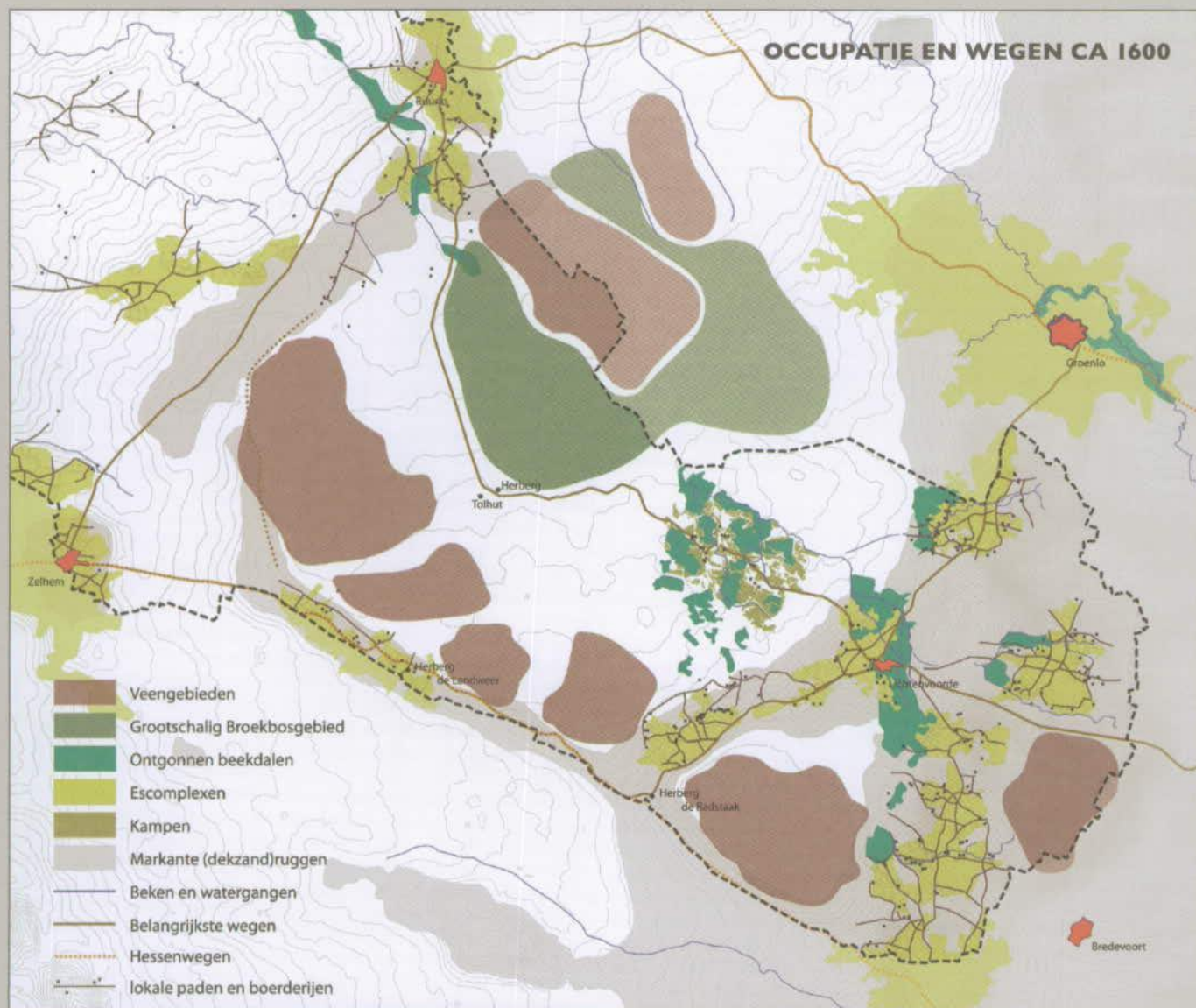
In de Graafschap liepen enkele hessenwegen: Halle-Doesburg, Bocholt-Aalten-De Radstake-Halle-Doesburg en Vreden-Reken-Borculo-Lebbenbrugge-Lochem-Zutphen. Over de hessenwegen reden de grote karren van Duitse kooplieden naar de handelscentra in ons land. De karren waren breder dan de boerenwagens die bij ons in gebruik waren. De asbreedte van de Hessische wagens was 1,73 meter, de standaardmaat voor de Zeven Provinciën was vanaf de zeventiende eeuw 1,28 meter. Voortgetrokken door verschillende spannen paarden reden de zwaarbeladen wagens over de zandwegen. Vaak werd er in konvooien gereisd, omdat struikrovers de routes onveilig

maakten. De kooplieden overnachtten in herbergen, die speciale schuren hadden voor de grote wagens. Waar de weg over heidevelden liep ontstonden vaak verschillende wagensporen naast elkaar, omdat men drassige weggedeelten wilde vermijden of grote kuilen moest omzeilen. Op andere plaatsen lag de weg vast omdat hij tussen akkers door liep of naar een brug of voorde voerde.

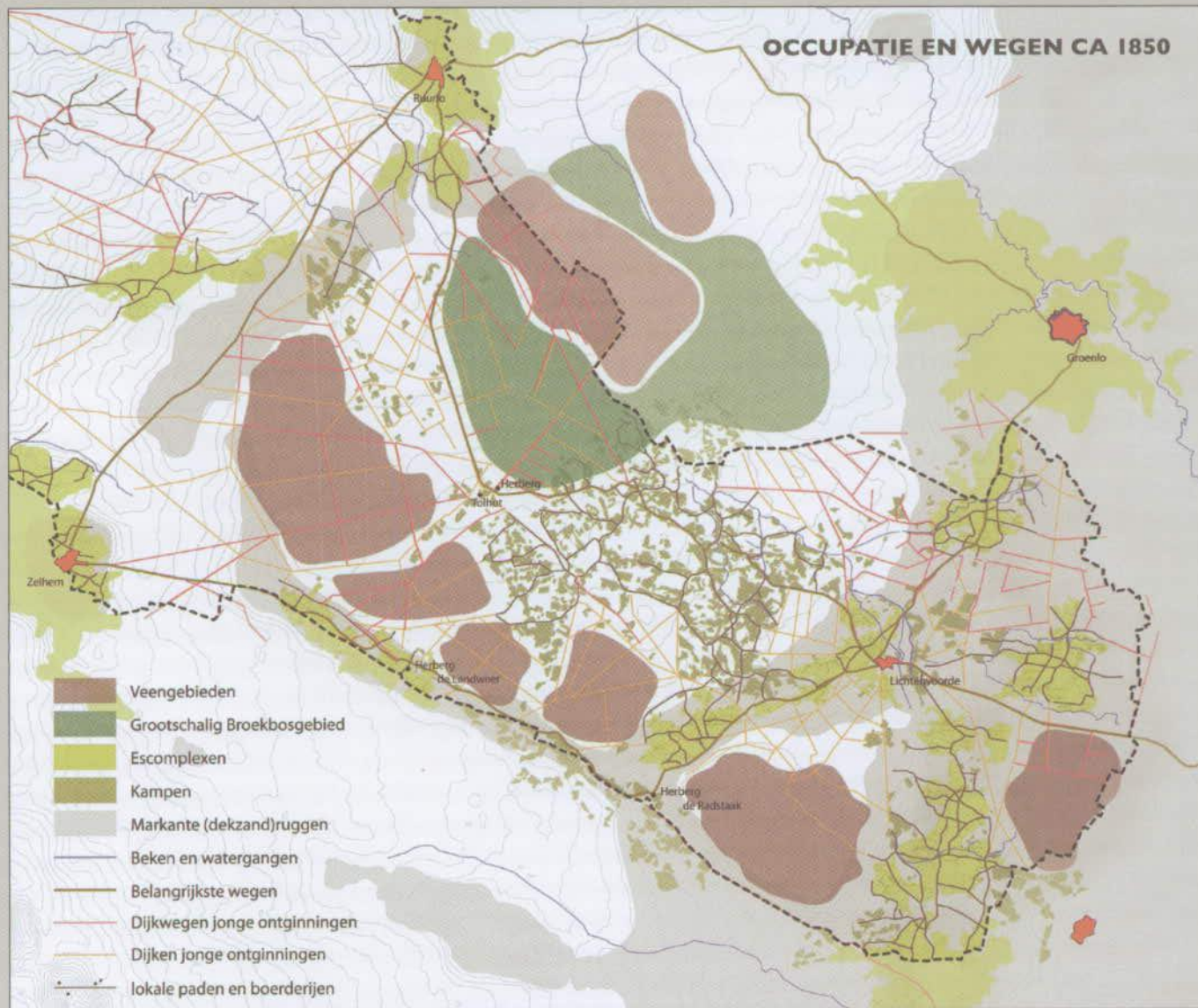
WEGBEPLANTING

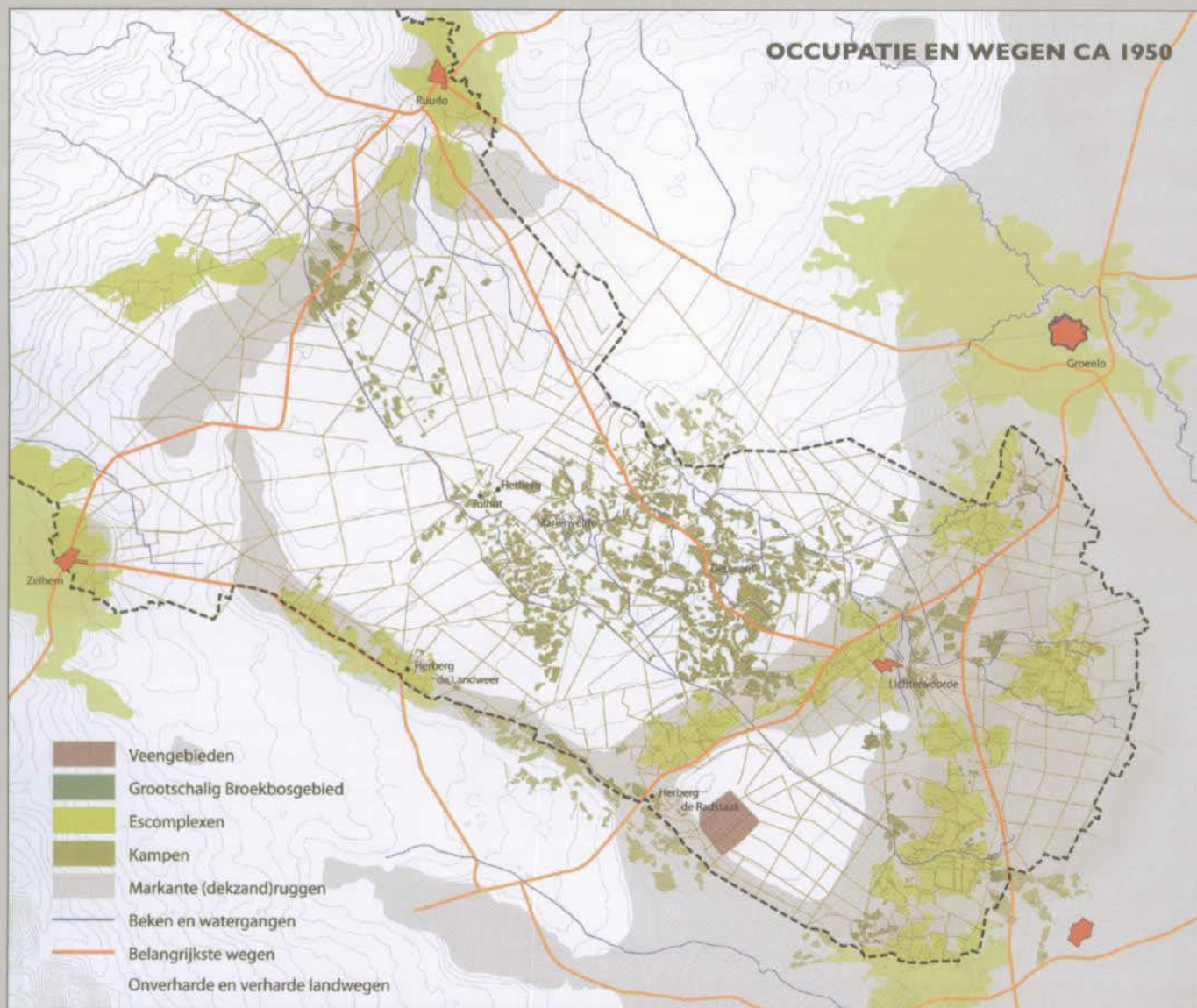
Vaak waren de wegen beplant. De beplanting had diverse functies. De wortels van bomen en struiken onttrokken water aan de bodem en zorgden er in het groeiseizoen voor dat de weg snel opdroogde. De begroeiing zorgde voor schaduw op warme dagen en luwte bij harde wind. Dichte heggen met meidoorns, sleedoorns en bramen waren een prima veekering. En de beplanting leverde tal van nuttige producten: bessen, noten, geriefhout. Stroken eikenhakhout werden eens in de zeven tot tien jaar afgezet door de eekkloppers, die de bast van het hout losklopten, lieten drogen en aan handelaars verkochten. De run in de schors werd gebruikt door leerlooiers. De bast bracht aanzienlijk meer op dan het hout zelf, dat men gebruikte als brandhout of voor de houtskoolproductie. De wegen over de heide waren minder dicht beplant, maar ook daar werden bomen langs de weg gezet zodat men in de winter, als het gesneeuwd had, het pad kon blijven volgen. In de negentiende eeuw, toen het onderhoud van bestaande en de aanleg van nieuwe wegen steeds meer een overheidstaak werd, besteedde men veel aandacht aan de beplanting van wegen. De wegen met hun begroeide bermen werden gezien als belangrijke landmarks die het landschap structureerden, zeker in uitgestrekte open gebieden.

OCCUPATIE EN WEGEN

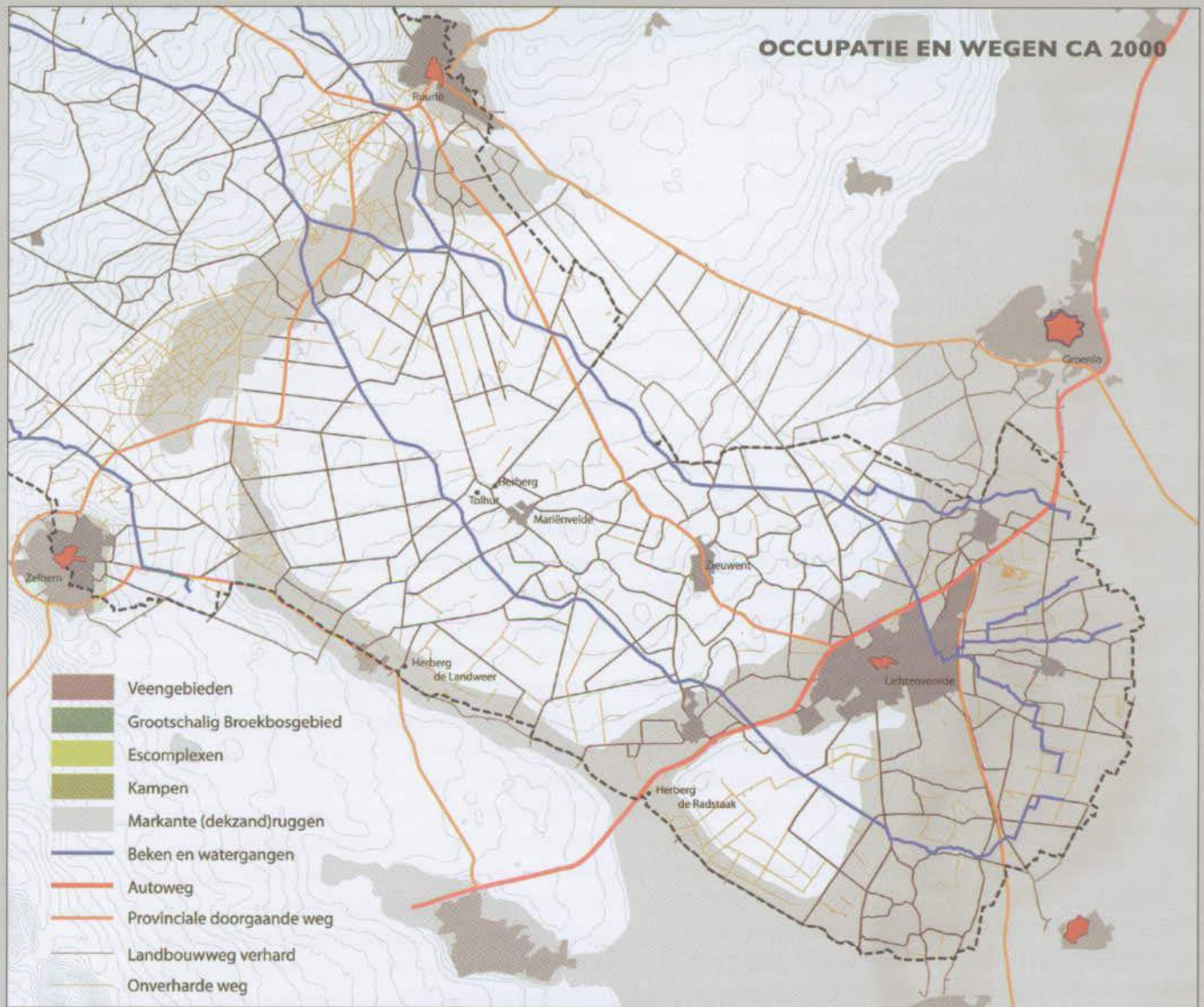

OCCUPATIE EN WEGEN CA 1850

OCCUPATIE EN WEGEN CA 2000

ONTWIKKELINGEN IN DE 20 STE EEUW

De uitbreiding van dorpen heeft het landschapsbeeld in sommige delen van het gebied veranderd. Zelhem, Ruurlo en Lichtenvoorde zijn na de Tweede Wereldoorlog flink uitgebreid. In 1932 werd aan de weg van Ruurlo naar Lichtenvoorde, bij de Tolhut, de Onze Lieve Vrouwe van Lourdeskerk gebouwd. De parochie splitste zich af van de parochie Zieuwent en het dorp kreeg de naam Mariënveld.

De landbouw heeft de afgelopen decennia aan belang ingeboet. De productieomstandigheden in het kleinschalige landschap en de problemen in de veehouderij hebben veel boeren doen besluiten hun bedrijf te beëindigen of het op een andere manier voort te zetten.

Ontginning van de Wolboomsche Venen

Na de markeverdelingen aan het eind van de 19e eeuw is ook het Lichtenvoordse en Aaltense deel van het veengebied geleidelijk ontwaterd en als landbouwgrond in gebruik genomen. Het land werd verdeeld in kleine strookvormige percelen, omgeven door sloten met elzensingels. De vele sloten en perceelrandbegroeiing waren nodig door de hoge kwel: het gebied ligt aan de voet van de steilrand die het Oost-Nederlands Plateau begrenst. Dit cultuurlandschap met kleine smalle percelen hoiland omgeven door sloten en elzensingels is bewaard gebleven in het reservaatgebied het Aaltense Goor, eigendom van Staatsbosbeheer. In de rest van het gebied is het kleinschalige landschap verdwenen door ruilverkaveling. Vanaf 1907 zijn er plannen gemaakt om ook het Zwarte Veen

Veenontginningsweg Halsche Veen

Ontwatering Wolfersveen

Grootschalige verkaveling in het Aaltense Goor.

De van Heeckerenbeek, een structurele ingreep in de waterverdeling.

Nieuwe windmolens in het Aaltense Goor.

Natuurontwikkeling in het Halsche Veen / Stuivazand.

te ontginnen. Door verschillende conflicten kon de ontginning pas in 1931 van start gaan. Er zijn twee wegen aangelegd (Eerste en Tweede Diek) met grote blokvormige percelen.

Verdere aanpassingen van de waterhuishouding

In de tweede helft van de vorige eeuw zijn vrijwel in het hele stroomgebied van de Baakse Beek/Veengoot ruilverkavelingen uitgevoerd. Opnieuw werd gestudeerd op verbetering van de afvoer van de Baakse Beek en de Veengoot. Verruiming en verdieping van de Baakse Beek bleek echter problematisch, onder meer doordat de beek door enkele landgoederen loopt. Besloten werd daarom de Veengoot te verdiepen (1964) en een verbinding te graven tussen de Baakse Beek en de Veengoot: de Van Heeckerenbeek. Hierdoor werd een belangrijk deel van het water van de Baakse Beek ten zuiden van Ruurlo afgeleid en naar de Veengoot geleid. In 1967 kwam de Van Heeckerenbeek gereed.

Daarnaast werden in het kader van de ruilverkavelingen tal van nieuwe waterlopen gegraven. Het oude, fijnmazige patroon van ondiepe sloten en houtwalbeekjes maakte plaats voor een stelsel van grote, fors gedimensioneerde sloten. Met behulp van stuwen kan men het water 's zomers enigszins vasthouden terwijl in de winter en het voorjaar het overvloedige water snel kan worden afgevoerd. De maatregelen waren gunstig voor de landbouw, maar hadden wel nadelige gevolgen voor de natte natuurgebieden. Door de cultuurtechnische ingrepen was het delicate hydrologische systeem van dit deel van de Graafschap aangetast. De kwel is verminderd, en waar nog kwelstromen aanwezig zijn haalt het kwelwater de oppervlakte niet meer omdat het wordt afgevangen door (te) diepe sloten.

Een ander gevolg van de ruilverkavelingen was dat percelen zijn samengevoegd en dat tal van landschapselementen werden opgeruimd. Op veel plaatsen verdwenen de houtwallen en elzensingels die het cultuurlandschap van de oude middeleeuwse ontginningen eeuwenlang hadden gekarakteriseerd.

Vooraf in de omgeving van Zieuwent is het landschapsbeeld radicaal veranderd. Het gevolg hiervan is kortweg dat het onderscheid tussen het oude cultuurlandschap en de jongere heide- en broekontginningen verloren is gegaan en het landschap minder goed leesbaar en herkenbaar is. Recente natuurontwikkelingsprojecten zullen de landschappelijke karakteristieken en contrasten weer enigszins terugbrengen.

CONCLUSIES EN AANKNOPINGSPUNTEN

LANDSCHAP IN LAGEN

Als we het huidige landschap van Lichtenvoorde –Ruurlo analyseren valt op dat we met een oud cultuurlandschap te maken hebben dat in verschillende fasen tot stand is gekomen.

- Het natuurlijke landschap. De opbouw van het landschap is duidelijk te herkennen. In het oosten ligt het Oost-Nederlands Plateau, dat via een duidelijke steilrand afgescheiden is van het dekzandgebied ten westen ervan. Dit dekzandgebied wordt door dekzandruggen in een aantal komvormige laagten verdeeld.
- Prehistorie en Romeinse tijd. Weinig is tot dusverre bekend over de bewoningsgeschiedenis in de prehistorie en de Romeinse tijd. Menselijke aanwezigheid is aangetoond bij Harreveld en Heelweg, waar vuurstenen gebruiksvoorwerpen uit de midden-steentijd zijn gevonden. Gebruiksvoorwerpen uit de jonge steentijd zijn aangetroffen onder de es van Vragender. Ongetwijfeld zullen de essen elders in het gebied soortgelijke bewoningssporen bevatten. De sporen van ijzerbewerking uit de eeuwen rond de jaartelling die in Ruurlo zijn gevonden sluiten aan op soortgelijke vindplaatsen bij Deventer. Alles wijst erop dat in de late ijzertijd en de Romeinse tijd op enige schaal ijzerfabricage heeft plaatsgevonden in de gebieden waar ijzererts in de vorm van oerbanken voorhanden was.
- Voor de vroege middeleeuwen kan geconstateerd worden

dat de bewoonbare plaatsen ontgonnen werden en de eerste nederzettingen tot stand kwamen. De kerk van Zelhem werd gesticht, de parochie van Groenlo kwam in die tijd tot stand en in oude akten worden Varsseveld en Lichtenvoorde genoemd. Het bewoonbare gebied was echter beperkt tot de hogere delen van het onderzoeksgebied, de lagere delen waren te nat voor permanente bewoning.

- In de late middeleeuwen deed het landbouwsysteem van de zandgronden zijn intrede. Akkers werden aangelegd op de grens van hoge en lage gronden, de heidevelden ontstonden door te intensieve begrazing van de oorspronkelijk aanwezige bossen en de lager gelegen gronden werden ingericht als wei- en hooiland. Een belangrijke uitbreiding van het areaal cultuurland vond plaats door de aanleg van de Grevengracht, waardoor boeren zich in Zieuwent, aan de rand van het Ruurlosche Broek konden vestigen. In het oosten van het gebied leidde de agrarische ontwikkeling tot grote escomplexen als de essen van Vragender en Lievelede, op de dekzandrug van Halle tot een uitgestrekte en langgerekte zone van akkers, en in Zieuwent tot kleine eenmansesjes. De belangen van de boeren werden behartigd door de markeorganisaties. Verdedigingswerken als kastelen, stadswallen en landweren werden aangelegd. Het verkeer neemt belangrijk toe, vooral over de hessenwegen in en nabij het gebied.
- In de periode 1500-1800 wordt de Slinge definitief naar het westen geleid om via de Grevengracht en de Meibeek in de Berkel uit te stromen. Diverse pogingen worden gedaan om een vaarverbinding naar de Wolboomsche Venen aan te leggen, maar deze stranden. Wel wordt de bevaarbaarheid van de Berkel verbeterd. Bij het beleg van Groenlo in 1627 worden uitgebreide verdedigingswerken aangelegd, waarvan delen nog herkenbaar zijn.

< Historische functieverdeling, zoals op de kaart van Groenlo 1550, kan als basis dienen bij het nadenken over duurzame en landschapseigen invulling van de huidige opgaven.

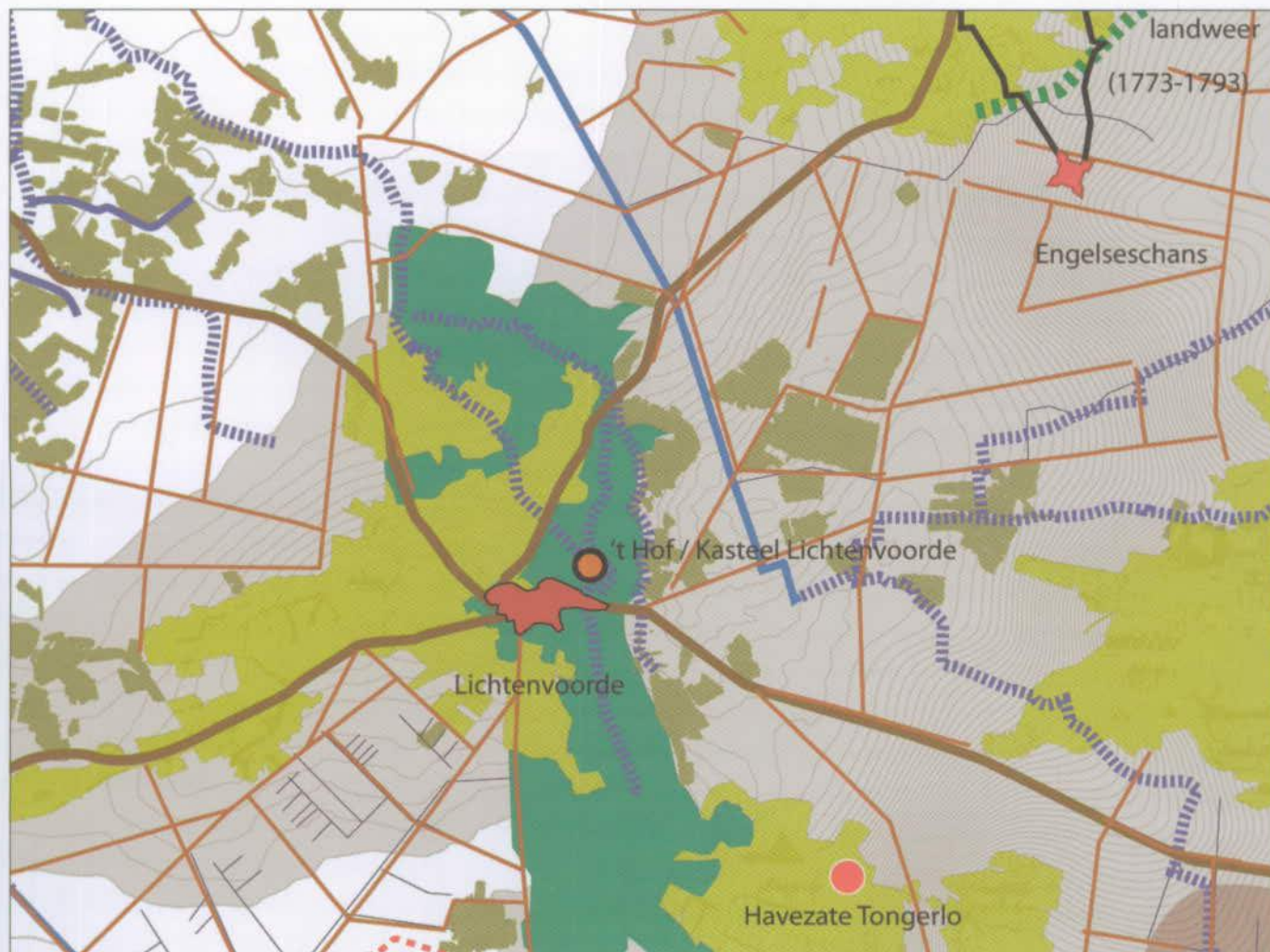
- In de negentiende eeuw wordt de druk groot om de onverdeelde woeste gronden te ontginnen. De oude markeorganisaties worden ontbonden. De taken die zij tot die tijd hadden uitgevoerd in de openbare ruimte gingen over naar de gemeenten. De gemeenschappelijke gronden werden verdeeld over de belanghebbenden. Ook de koninklijke bezittingen, het Heerenveen en het Ruurlosche Broek, worden verdeeld. De waterhuishouding wordt aangepast door de Ruurlosche Beek en de Hissinkbeek stroomopwaarts te verlengen en te koppelen aan de beken die ontspringen aan de rand van het Oost-Nederlands Plateau. De definitieve ontginning van de broek- en veengebieden laat echter geruime tijd op zich wachten.
- De landbouwkundige ontwikkelingen in de twintigste eeuw leiden tot een drastische verandering van het landschap. De resterende heidevelden en veen- en broekgebieden worden ontgonnen, als laatste het Zwarte Veen. Wegen worden verhard en nieuwe boerderijen worden gebouwd. In het oude cultuurlandschap is de modernisering merkbaar door het verdwijnen van het fijnmazige patroon van singels en houtwallen. Vroeger waren deze houtranden onmisbaar vanwege hun functie als vee- en wildkering. Door de komst van het prikkeldraad in de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw verloren de houtranden hun functie. De toepassing van synthetische looistoffen maakte een eind aan het eikenhakhout. Het landschap onderging een grote verandering, waarbij het contrast tussen de besloten delen en de open landschappen geheel verdween. De herkenbaarheid en beleefbaarheid van de verschillende onderdelen van het landschap ging verloren. Deze ontwikkeling werd bevorderd door de uitvoering van ruilverkavelingen. Voor de boeren was dit gunstig, omdat de agrarische productieomstandigheden zodanig verbeterden dat ze hun bedrijf op een doelmatige en concurrerende manier konden voortzetten. Voor het landschap en de natuurwaarden betekende het een belangrijke achteruitgang.

AANKNOPINGSPUNTEN

Na de studie in de landgoederenzone van de Baakse Beek leek het bovenstroomse gebied een – in cultuurhistorisch opzicht – wat minder rijk gebied te zijn. Dat is ten dele waar, er zijn minder echt oude structuren en er is ook meer verdwenen tijdens ontginningen en ruilverkavelingen. Ronduit fascinerend is de geschiedenis van het waterbeheer in dit weerbarstige landschap. Het levert echter ook een behoorlijk nieuw idioom vanuit de diverse jonge ontginningen, die feitelijk niet minder interessant zijn. Hier wordt een brug geslagen naar huidige processen van functieverandering en waarvoor het goede aanknopingspunten levert.

Ten dele gaat dit over het gehele gebied. Zo is in de historie een duidelijk onderscheid te maken tussen de veen- en de broekgebieden, gekoppeld aan stagnatie of beperkte afwatering van water. Dit legt een link met de huidige opgaven waarin zowel stagnatie (vasthouden) als beperkte afwatering (bergen) een rol speelt. Mogelijk zijn de omstandigheden nog aanwezig die aanvankelijk de verdeling van veen en broek dicteerden en die nu sturend kunnen zijn in localisering van water- en natuuropgaven. Ook weten we nu meer over de achtergrond van de huidige overgedimensioneerde waterstructuur. Dit levert een goede basis om hierin verantwoorde wijzigingen voor te stellen. Hierbij speelt steeds de relatie met de benedenstroomse situatie, namelijk de landgoederenzone met alle latente watergebonden cultuurhistorie.

Daarnaast is het studiegebied behoorlijk omvangrijk, en cultuurhistorische elementen en mogelijke ingrepen kunnen soms zeer kleinschalig zijn. In het planproces is het daarom nuttig gebleken in te zoomen op enkele deelgebieden. In de volgende hoofdstukken zal blijken dat in al deze gebieden een specifieke situatie aanwezig is die als startpunt kan dienen voor voorstellen voor meekoppeling. Deze voorstellen worden vervolgens samengevat in een voorstellenkaart.

Uitsnede Lichtenvoorde:

Hier vallen vooral op: het Hof en de Nieuwe Beek.

De structuur van het Hof is zeer interessant en ten dele nog zichtbaar. In een plan voor openbaar groen in het hart van Lichtenvoorde wordt deze opgewaardeerd. Zo mogelijk kan deze studie bijdragen aan versterking van het ontwerp.

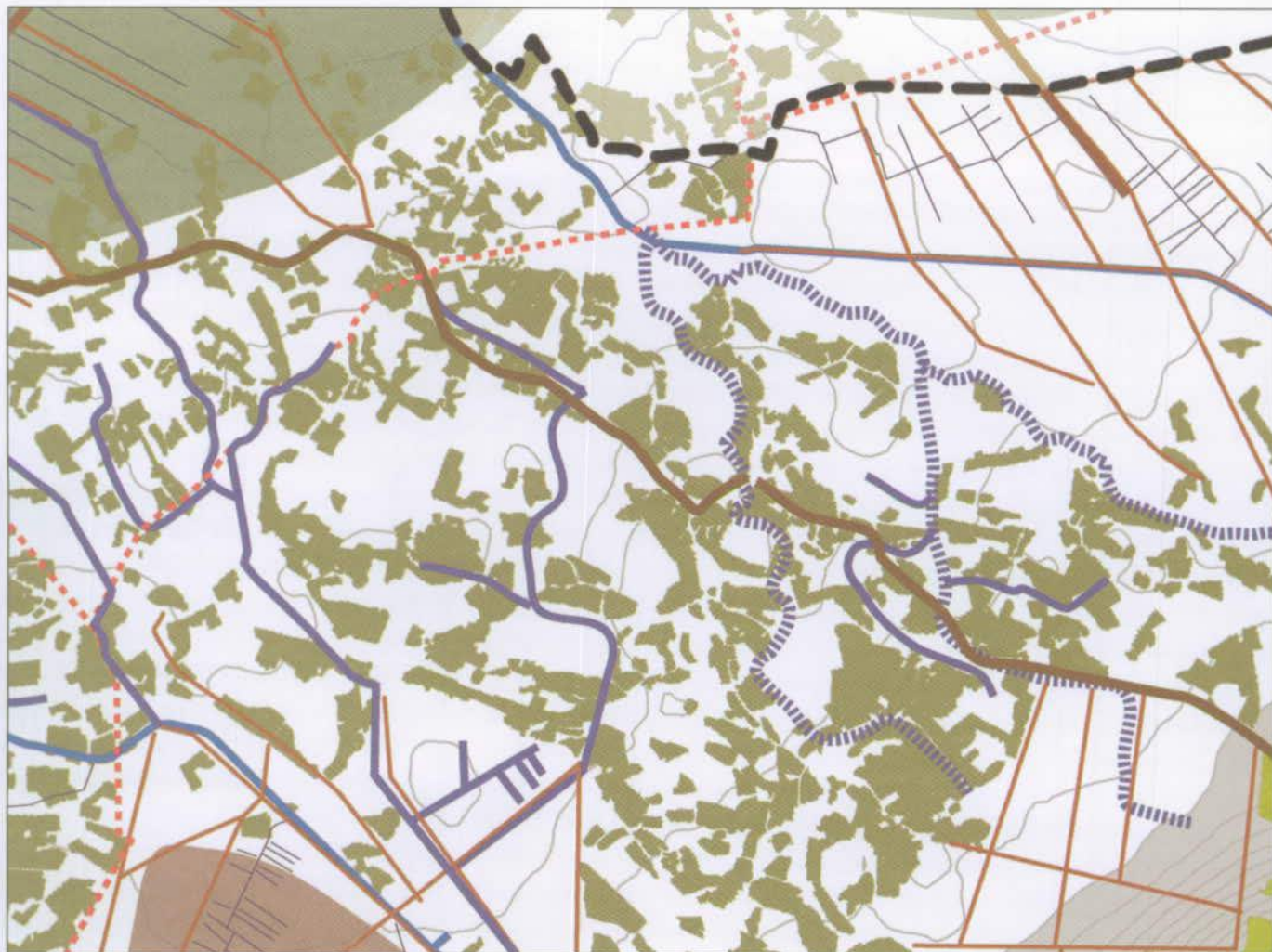
Wat betreft de Nieuwe Beek is het mogelijk dat deze mede is aangelegd om overlast door zuur water van de plateaurand te voorkomen en om rijk kwelwater te kunnen benutten. In

het gebied zijn relictten van vloeiweidesystemen zichtbaar. Er bestaan goede kansen om dit watersysteem deels te herstellen en de verschillende watertypen in te zetten voor natuurontwikkeling.

Uitsnede Zwarte Veen:

Hier gaat het vooral om de natuurontwikkelingskansen in relatie tot de veenontginningsstructuur en bestaande functies. De structuur is vrij eenvoudig terug te voeren op de markegrenzen en de verschillende ontginningsperiodes. Wat betreft infrastructuur is vooral de Romienendiek met de oude Hessenweg en herberg de Radstake van groot belang, getoetst moet worden hoe deze structuren recreatief geoptimaliseerd kunnen worden.

Uitsnede Zieuwent:

Het Zieuwent was voorheen een zeer interessant landbouw-landschap met kleinschalige dekzandkopjes, hooilanden daartussen en een fijn vertakte afwateringsstructuur. Helaas is deze structuur grotendeels verdwenen tijdens de ruilverkaveling. In deze uitsnede gaat het vooral om de relictten van deze oude ontginningsstructuur en de fijnmazige verdeling van nat en droog. Dit fenomeen, dat in het reliëf nog deels aanwezig is,

zou goed opgepakt kunnen worden voor kleinschalige waterberging en realisatie van een uniek recreatie- en woonmilieu.

Uitsnede Wolfersveen:

Deze uitsnede gaat vooral over de structuur van de ontginning van het Wolfersveen. Deze is vooral gebaseerd op de oude markegrenzen, met de Tolhut als centraal en belangrijk punt. De historische betekenis en conflicten rond dit punt kunnen aanleiding vormen om het fenomeen marke, markegrens, grenspaal, verdeling, en jonge ontginning recreatief en landschappelijk op de kaart te zetten. Deze jonge ontginning is bovendien nog zeer gaaf. Mogelijkheden om, op basis

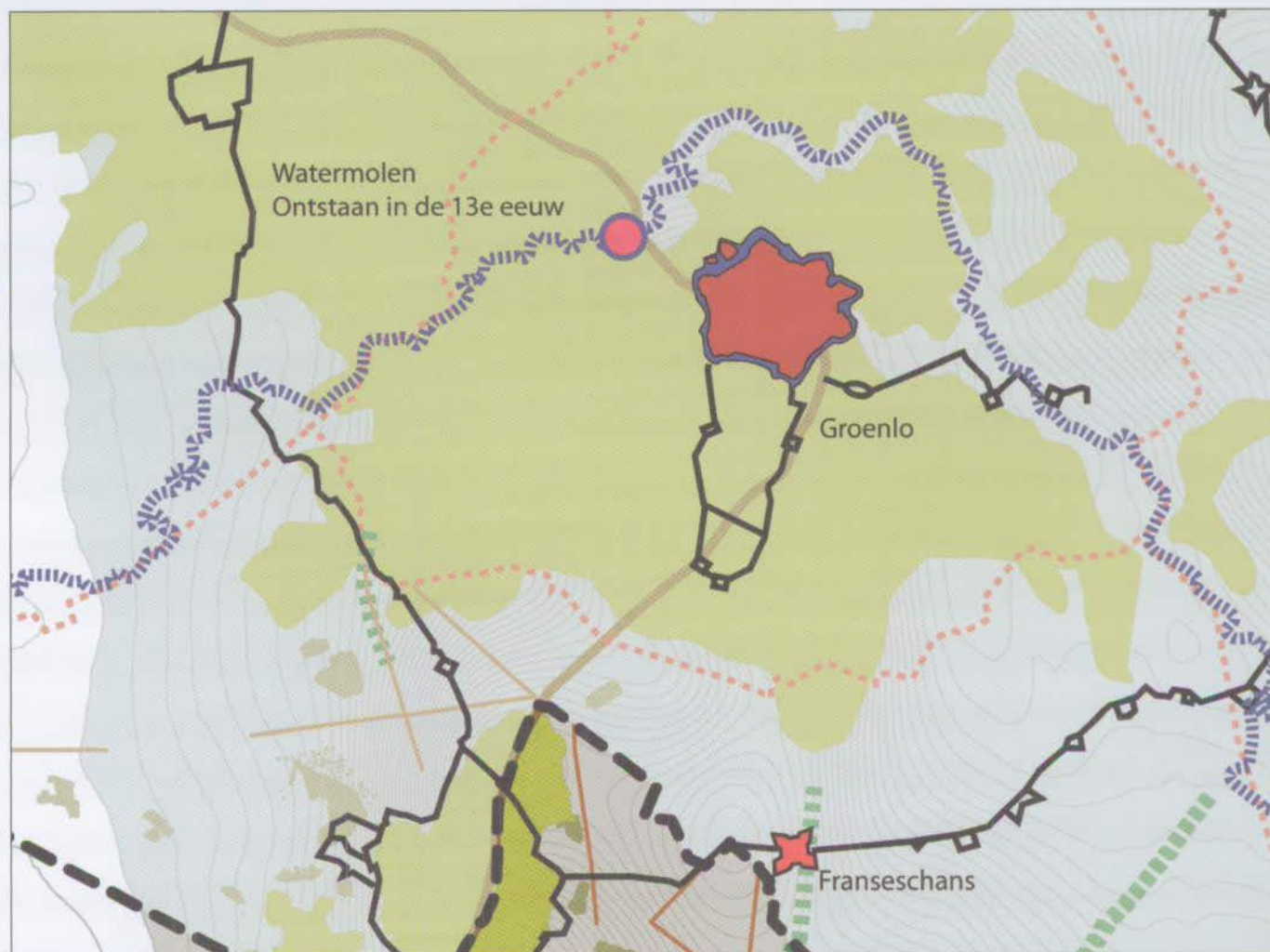
van de bestaande waterlopen meer water vast te houden zijn kansrijk. Daarbij komt dat inpassing van nieuwe boerderijen in het kader van reconstructie als nieuwe cultuurhistorische laag gezien kan worden wat tot een integraal plan voor dit LOG kan leiden.

Uitsnede Ruurlosche Broek:

Deze uitsnede gaat vooral over de structuur van de ontginning van het Ruurlo's Broek. Ten oosten van kasteel Ruurlo bevond zich in de 17e eeuw de Sneppendijk. Mogelijk is dit de huidige Vorsterkampweg. Het vormde een harde grens tussen cultuurland en woest broek- en veengebied. Dit fenomeen biedt in nieuwe vorm wellicht mogelijkheden om waterberging te realiseren rond de Baakse Beek, helder begrensd en daarmee van zeer nabij beleefbaar. De Bedelaarsdijk is aangelegd als water-

scheiding tussen de Baakse Beek en de Lebbinkbeek. Eenzelfde functie had de Tolhuttenweg/Bommelderdijk, maar dan om te voorkomen dat water uit de Veengoot het stroomgebied van de Baakse Beek binnenkwam. Dergelijke dijkwegen of waterscheidingen hebben de basis gevormd voor de structuur van het de ontginning van het Ruurlosche Broek. Deze structuren bieden uitstekende mogelijkheden ingezet te worden in de realisatie van een robuuste ecologische verbinding.

Uitsnede Groenlo:

Hoewel Groenlo buiten het stroomgebied valt hebben enige overlappende structuren aanleiding gegeven om dit gebied toch deels in deze studie op te nemen. Zo biedt met name de circumvallatielinie uit de 80-jarige oorlog, met de diverse schansen, kampementen en wallen, aanleiding om onderdelen op te waarderen met name in het kader van recreatie.

- A ...
- B ...
- C ...
- D ...
- E ...
- F ...
- G ...

Scale of the map ...

Handwritten notes in the upper middle section of the map.

Handwritten label, possibly 'Lindis War'.

Handwritten notes in the upper right section of the map.

Handwritten notes in the upper right section of the map.

Handwritten label, possibly 'Vestry for the ...'.

Handwritten notes in the middle right section of the map.

Handwritten notes in the middle right section of the map.

Handwritten notes in the middle right section of the map.

Handwritten notes in the lower middle section of the map.

Handwritten notes in the lower middle section of the map.

Handwritten notes in the lower right section of the map.

BRONNEN

LITERATUUR

Baaijens, G.J., F.H. Everts & A.P. Grootjans. 2001. Traditionele bevoeiing van grasland. Een studie naar vroegere bevoeiing van reservaten in Pleistoceen Nederland, alsmede enkele boezemlanden. Wageningen, Expertisecentrum LNV

Bergh, S. van den (2004) Verdeeld land. De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985. *Historia Agriculturae* 35 (Wageningen, Nederlands Agronomisch Historisch Instituut)

Brokamp, Bertus, 2007. Landweren in Nederland. Doctoraalscriptie Historische Geografie Universiteit Utrecht.

Burgers, R., 2005. Rietvelden, waterzuivering, natuurherstel en energieteelt. Uniek waterbeheerproject Wageningse Universiteit en landgoed Het Lankheet. In: *Nieuwe Groene Carrière*. (www.nieuwegroenecarriere.nl/)

Burny, J., 1999. Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburgse Kempen. Maastricht

Cruijningen, P.J. van, 2005. Landgoederen en landschap in de Graafschap. Utrecht

Dirkx, G.H.P., 1998. Hackfort in het Gelderse landschap'. In: F. Keverling Buisman (red.): *Hackfort: huis & landgoed*. Utrecht

Driessen, A.M.A.J., G.P. van de Ven & H.J. Wasser, 2000. *Gij beken eeuwigvloeiend. Water in de streek van Rijn en IJssel*. Utrecht

Greupink-Wolsink, Reina, Leo Besselink & Bert Kettelerij (red), 2006. *Ruurlo van 1900 tot Berkelland*. Uitgave Historische Vereniging Old Reurle, Ruurlo.

Heek, G.J. van, 1897. Verslag der Staatscommissie benoemd bij Koninklijk Besluit van 5 mei 1893 No. 16 tot het instellen van een onderzoek omtrent Bevoeiingen. 's Gravenhage

Janssen, H.L., J.M.M. Kylstra-Wielinga & B. Olde Meijerink (red.), 1996. *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen*. Utrecht

Kuijl, E.E.A. van der, 2008. *Landschapsbiografie van de Circumvallatielinie van Frederik Hendrik Groenlo 1627*. Hamaland Advies Rapporten Reeks 2008-005. Zelhem

Kuijl, E.E.A. van der, 2009. *Ideeënboek voor bescherming, visualisatie en beheer van de meest compleet bewaard gebleven Circumvallatielinie uit de Tachtigjarige Oorlog*. Hamaland Advies Rapporten Reeks 2009-001. Zelhem

Marsman-Slot, H., 2008. *Inventarisatie waterstaatkundige aspecten van waterschap Rijn en IJssel*. Doetinchem

Rooi, Jan-Cees de, 2005. Water stroomt waar het niet gaan kan. De ontwikkeling van het bekenstelsel in de Achterhoek. Scriptie landschapsarchitectuur/historische geografie Wageningen Universiteit.

Schutten, G.J. (1981) Varen waar geen water is. Reconstructie van een verdwenen wereld. Geschiedenis van de scheepvaart ten oosten van de IJssel van 1300 tot 1930. Hengelo

Sorgedrager, Bart van & Ruud van Wezel, 1988. IJzer aan de Oude IJssel. Doetinchem/Amsterdam

Staring, W.C.A., 1845. Verslag over den toestand der Berkel en ontwerp tot verbetering van die rivier. Met drie kaarten. Zutphen

Stortelder, Anton & Gerard Molleman, 1998. Binnendoor en Buitenom. Kerkepaden Zieuwent. Lichtenvoorde

Verhagen, J.G.M. en anderen (red), 2007. Opgegraven verleden van Gelderland. Utrecht

Wabeke, Jan, 2006. Land van Berkel en Slinge. Sporen uit een rijk verleden. Utrecht